

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра загальної та практичної психології

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПІДСИЛЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО
НАВЧАННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
(бакалавр, магістр)

спеціальності 053 Психологія
(шифр і назва спеціальності)

освітньої програми Психологія
(назва освітньої програми)

Свищ Лесі Григоріївни
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник д.п. н., Макарчук Н.О.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

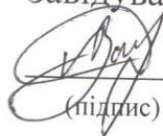
Рецензент к.п. н. Замашкіна О.Д.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту

на засіданні заочно та практичної психології
(назва випускової кафедри)

протокол № 6 від « 19 » січня 2021 р.

Завідуюча кафедри

(підпис)

Зимороженко О.В.
(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист

на відкритому засіданні АК

« 28 » « січня » 2021р.

Оцінка виринко _____ 90 _____

(за національною шкалою)

(ЄКТС) (Кількість балів)

Голова АК

(підпис)

Можарчук Н.О.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	8
1.1 Сутність понять «мотив», «мотивація» у психологічній науці.....	8
1.2 Визначення мотивації навчальної діяльності в психології.....	17
1.3 Психологічні особливості мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці.....	25
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	39
2.1 Короткий огляд традиційних методик, спрямованих на вивчення мотивації навчальної діяльності.....	39
2.2 Аналіз і інтерпретація результатів дослідження.....	43
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	53
3.1 Психолого-педагогічні основи формування ціннісного ставлення до навчальної діяльності в підлітковому віці.....	53
3.2 Прийоми стимулювання і мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці.....	60
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна соціально-культурна ситуація призвела до того, що суспільство переживає інтенсивний процес зміни соціальних орієнтацій. Цей процес знайшов своє відображення в системі загальної середньої освіти. Сучасна школа перебуває у фазі динамічного оновлення, зміст, організаційні форми та інноваційні технології навчання постійно вдосконалюються. Проте вчителі стикаються з небажанням дитини вчитися. Однак наразі школяри повинні мати не лише певний обсяг знань, умінь та навичок, а й багатий внутрішній потенціал, що сприяє самоактуалізації, самовихованню в процесі навчання. У зв'язку з цим головним завданням викладача середньої школи є створення психолого-педагогічних умов для розвитку мотивації до навчання.

Будь-яка діяльність, включаючи освітню, здійснюється під впливом багатьох умов та факторів, серед яких передусім потреби. Потреби самі по собі спричиняють причини людських вчинків, які психологи називають мотивами. Сукупність конкретних мотивів - це мотивація особистості. Мотивація як регулятор навчальної діяльності пронизує всі психологічні процеси студента і впливає на весь спектр мотиваційних відносин.

Слід зазначити, що проблема посилення мотивації до навчання містить великі резерви з точки зору пошуку ефективних методів навчання школярів, найкращих способів розвитку навичок, підвищення їх інтелектуальної активності, швидшої орієнтації в широкому інформаційному полі.

Основні зусилля вчених спрямовані, перш за все, на вдосконалення методичного апарату навчального процесу, в той час як розвиток мотиваційної сфери діяльності учнів відноситься до найбільш інтимних і важко усвідомлюваних сторін людської психіки, є важливим важелем активізації навчально-пізнавальної діяльності. Проблемою мотивів і мотиваційної сфери діяльності займалися провідні зарубіжні вчені: В. Варум, Ф. Герцберг, Д. Мак Клеlland, Е. Лоулер, А. Маслоу, Л. Портер, Х. Хекхаузен.

Проблема підсилення мотивації навчальної діяльності є актуальною проблемою психології і педагогіки на цьому етапі розвитку сучасної школи. Ця проблема привертала і привертає не тільки провідних представників психологів та педагогіки, а й філософії, соціології. Діагностика і сутність мотивації навчальної діяльності отримала свій розвиток в працях В.Г.Асєєва, О.С. Арапова, Ю. К. Бабанського, Л. І. Божович, В.С. Болгаріної, В. В. Давидова, І.В. Жадана, В.С.Льїна, Г.С. Костюка, Н. В. Кузьміної, О.В. Левчука, О. М. Леонтьєва, А.К.Маркової, В. С. Мерліна, В.Ф Паламарчука, Л.М. Проколієнко, С. Л. Рубінштейна, М.В. Савчина, Н. Ф. Тализіної, Г. І. Щукіна, П.М.Якобсона та ін. В дослідженнях вчених показана структура мотивації навчальної діяльності, механізм виникнення навчальних мотивів, а також роль мотивації в здійсненні навчальної діяльності.

В сучасній психолого-педагогічній літературі проблема психологічних умов підсилення мотивації навчальної діяльності аналізується з різних позицій: структура та динаміка мотивації, зумовлені цілями навчання, проаналізовані Р.Р. Бібрїх, В.І. Васильєвим, О.В. Левчуком, А.К. Марковою, Ф.М.Рахматуліним; обумовленість ефективності підсилення мотивації навчальної діяльності досліджується Ю.М. Орловим, В.Ф. Моргуном, С.В. Походенко, Т.С. Савочкіною, А.Я. Чебикіним, Ю.К. Черновою. На їхню думку мотиви навчальної діяльності формуються і розвиваються досить ефективно в єдності з іншими сторонами мотиваційної сфери, тобто потребами, цілями і т.п.

Аналіз робіт з проблем мотивації навчальної діяльності школярів дозволив з'ясувати, що розгляд питання про психологічні умови підсилення мотивації навчальної діяльності, як системи, у школярів підліткового віку практично не була предметом спеціального дослідження. Таким чином, виникає протиріччя між необхідністю організації спеціального цілеспрямованого підсилення мотивів навчальної діяльності та фактичною відсутністю психолого-педагогічних механізмів вирішення цієї проблеми, що і визначило вибір теми нашого дослідження **«Психологічні умови підсилення мотивації до навчання в підлітковому віці»**.

Мета дослідження – теоретично дослідити, виявити та обґрунтувати особливості мотивації до навчання в підлітковому віці; проаналізувати та запропонувати психолого-педагогічні методи та прийоми щодо підсилення навчальної мотивації в загальноосвітній школі.

Об'єкт дослідження – навчальна мотивація як психолого-педагогічний феномен.

Предмет дослідження - психологічні умови підсилення мотивації до навчання в підлітковому віці.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що психологічними умовами підсилення мотивації до навчання в підлітковому віці є формування готовності школярів до задоволення виниклих внутрішніх потреб в здійсненні навчальної діяльності; формування позитивного ставлення до навчання, що забезпечується протягом усього навчання через використання проблемних методів, презентацій навчального матеріалу, введенням в зміст системи навчально-проблемних завдань; урахування індивідуальних психологічних особливостей особистості і особливостей мотивації учнів середнього шкільного віку.

Виходячи з актуальності мети і гіпотези, були сформульовані наступні **завдання дослідження**:

- на основі аналізу психолого-педагогічної літератури встановити зміст понять мотиву і мотивації і їх значення в навчальній діяльності;
- дослідити та теоретично обґрунтувати психологічні умови підсилення мотивації навчальної діяльності;
- виявити та експериментально перевірити найбільш значущі мотиви навчання школярів підліткового віку;
- теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні основи формування ціннісного ставлення до навчальної діяльності в підлітковому віці;
- запропонувати прийоми стимулювання і мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія навчальної діяльності (Л., П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін); теорія розвитку

мотивації (В.Г.Асєєв, Л. І. Божович, А. Н. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Л. Рубінштейн, Х. Хекхаузен).

Методами дослідження виступають теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення) та емпіричні (тестові методики), які відповідають змісту досліджуваної проблеми.

Структура магістерського дослідження обумовлюється самою логікою дослідження і складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг магістерського дослідження складає 93 ст.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

1.1 Сутність понять «мотив», «мотивація» у психологічній науці

У психологічній літературі існує багато різних тлумачень терміна мотивація. Деякі пов'язані з історією вивчення цієї проблеми, а інші відображають відмінності в концептуальних підходах різних авторів чи наукових шкіл.

Для розуміння специфіки творчої мотивації важливим є співвідношення між поняттями - мотивація та мотив. В одних концепціях мотивація розглядається як більш широке поняття, в інших - як більш вузьке поняття мотиву.

Неоднозначність поняття мотивації відображається у спробах класифікувати мотиваційні явища. Розрізняють зовнішню та внутрішню, динамічну та семантичну, актуальну та потенційну, диспозиційну та ситуативну, дефіцитну та екзистенційну, позитивну та негативну, вроджену та набуту мотивацію. І це далеко не повний перелік.

Поняття мотивації у зарубіжній та вітчизняній психології [4; 22; 27; 37; 52; 54; 82; 91; 94] має свою історію. Розвиток теорій мотивації за кордоном відбувався у двох основних напрямках. У першій - мотиви та мотивація розглядалися як ситуативні інваріанти людської поведінки. Другий підхід передбачає розуміння мотивів та спонукань як стійких схильностей особистості, що регулюють її поведінку відносно незалежно від ситуацій. Звичайно, існує третій підхід, який об'єднує дослідників, які якимось чином намагалися знайти компроміс між цими двома окресленими полюсами. Звичайно, ви можете знайти інші, більш докладні класифікації, але тоді існує небезпека втратити суть багатьох різних теорій мотивації. Запланований напрям аналізу є досить евристичним, оскільки подібний дихотомічний поділ теорій мотивації також мав місце у вітчизняній психології.

Методологічні погляди дослідників [26; 37; 45; 53; 62; 74; 84; 92], засновані на тому чи іншому розумінні мотивації, знаходять своє відображення у

визначеннях цього явища та розумінні його місця у визначенні поведінки. Визначення мотивації загалом завжди включають взаємозв'язок між двома поняттями: - мотивація та - мотив, хоча багато дослідників використовують лише одне з них, а інше використовують як синонім. У контексті цих стосунків мотивація зазвичай розглядається:

- 1) як система особистих мотивів;
 - 2) як процес гармонізації мотивів та характеристик мотиваційної ситуації
- (рис. 1.1).

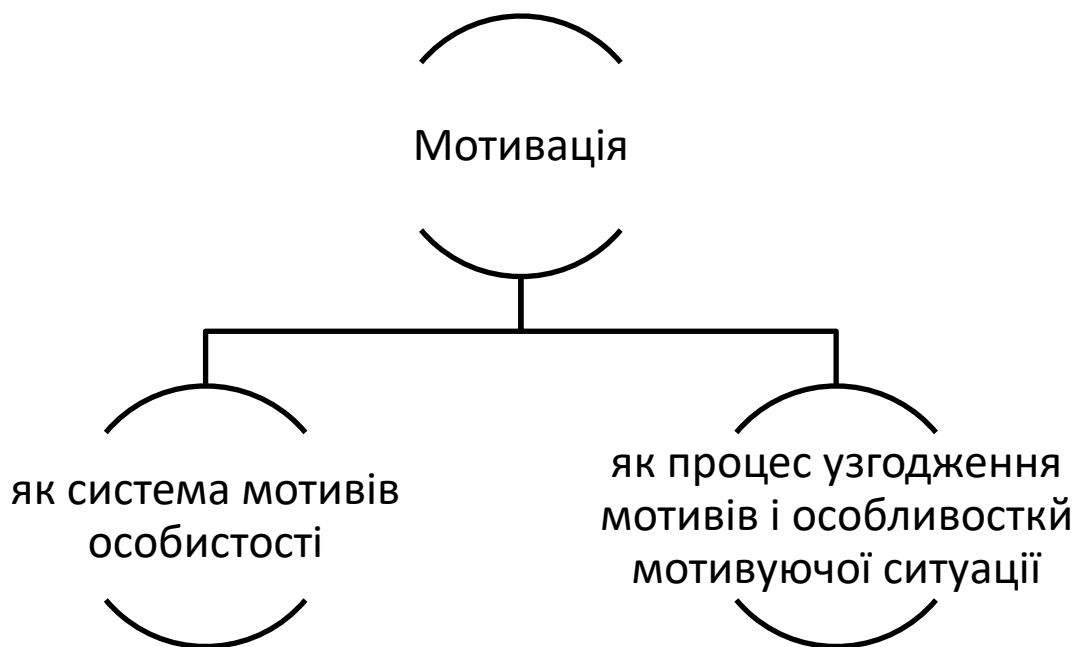

Рис. 1.1. Визначення мотивації

Однак існують більш широкі інтерпретації мотивації, які виходять за рамки поняття мотиву. Отже, у розумінні С. Л. Рубінштейном мотивація - це прояв внутрішніх умов у поведінці, це зовнішня детермінація, яка реалізується через внутрішні умови, через психіку та свідомість [64, с. 243].

Цей підхід забезпечує основу для включення в поняття мотивації на перший погляд різних і різних рівнів психологічних категорій, таких як потреби, мотиви, цілі, інтереси, бажання, наміри. Зрозуміло, що поняття мотиву трактується неоднозначно. Під мотивом розуміють:

1) стимулювання діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що викликають діяльність суб'єкта та визначають його спрямованість;

2) сутність (матеріальна чи ідеальна), яка мотивує та визначає вибір напрямку діяльності, для якої вона виконується;

3) сприйнята причина, яка є основою для вибору окремих дій та вчинків (Рис. 1.2).

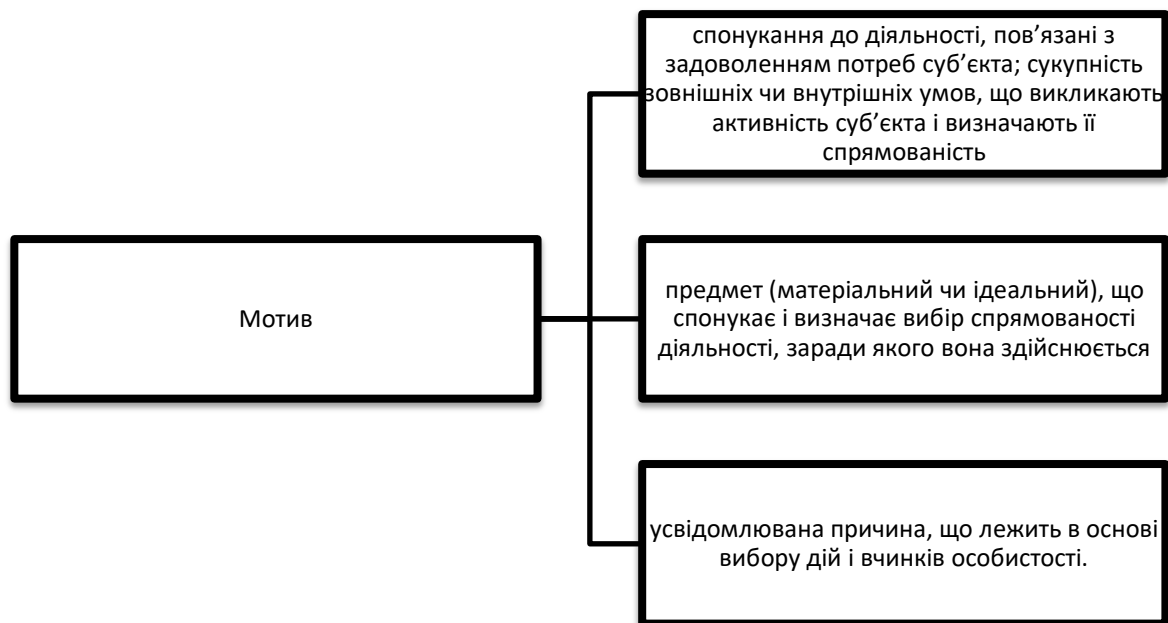

Рис. 1.2. Визначення мотиву

Поняття мотиву, мотивації поведінки було на початку психології у науковому використанні. Отже, В. Вундт розглядав як мотиви компоненти вольового акту уяви та почуття, перший з яких спонукає до діяльності, а другий є його рушійною силою [17].

Діяльність завжди викликана певними мотивами. Поняття «мотив» означає спонукання до діяльності, спонукальну причину дій та вчинків (тобто те, що примушує людину до дій). Суб'єкта можуть спонукати до певної діяльності різні мотиви: інтерес до змісту та процесу діяльності, почуття обов'язку перед суспільством, прагнення до самоствердження тощо. Якщо суб'єкт прагне до реалізації певної діяльності, то є підстави стверджувати, що у нього є мотивація.

У сучасній психології інтегральний підхід до розуміння суті мотиву застосовує Є.П.Льїн, на думку якого не слід сперечатись стосовно того, що саме є мотивом – потреба, мета, спонука, намір, а поєднати існуючі точки зору, оскільки кожна з них є у чомусь правомірною. Автор вважає, що таке поєднання стає можливим у тому разі, якщо розглядати мотив як складне психологічне утворення, котре включає в себе і потребу, й ідеальну мету, і спонуку, і намір [32, с. 31].

Б.Г.Додонов підкреслює, що будь-яка поведінка завжди здійснюється внаслідок якогось внутрішнього імпульсу та заради якоїсь зовнішньої щодо неї цінності. “Те й інше являють собою немовби два полюси системи зумовлювання нашої довільної активності – системи, яка створюється в результаті “замикання” потреби на її предмет. Термінологічні позначення для того й іншого полюсів можна, звичайно, вигадати різні, не в назвах суть, але своє відображення у системі понять обидва ці полюси реальної мотиваційної системи повинні знайти неодмінно” [20, с. 126].

Його зауваження враховує Є.П.Льїн, який розвиває ідею про багатокomпонентну (горизонтальну й вертикальну) структуру мотиву, межами якого є, з одного боку, потреба, а з іншого – намір щось зробити, включно із спонукою до цього. Вчений виділяє такі компоненти горизонтальної структури мотиву:

- блок потреб (біологічні та соціальні потреби, усвідомлення необхідності, обов’язку);
- блок “внутрішнього фільтра” (моральний контроль, оцінка зовнішньої ситуації, оцінка своїх можливостей (знань, умінь, якостей), надання переваги (інтереси, нахили, рівень домагань);
- цільовий блок – образ предмета, що може задовольнити потребу, опредмечена дія, мета-потреба, уявлення процесу задоволення потреби (Рис. 1.3).

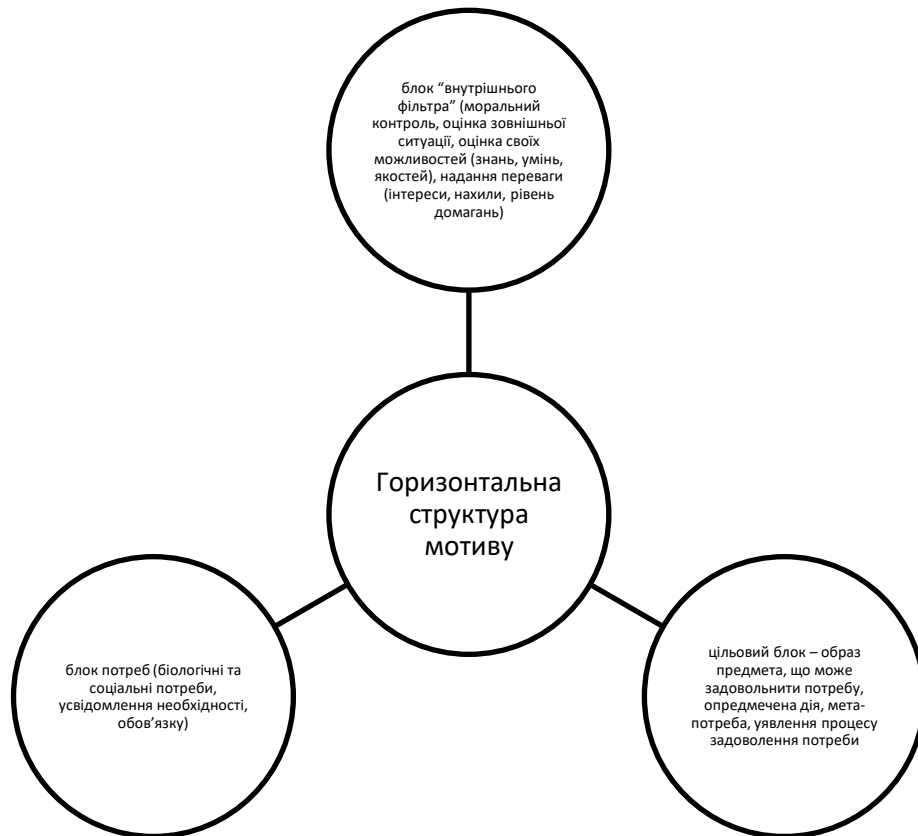

Рис. 1.3. Компоненти горизонтальної структури мотиву (за Е.П. Ільїним)

При цьому до складу мотиву можуть входити декілька компонентів з одного блоку, між якими виникають ієрархічні відносини. Отже в структурі мотиву найчастіше вбачається декілька причин і цілей [31, с. 118-119]. Звідси й розуміння мотиву як складного психологічного утворення, що спонукає до свідомих дій та вчинків і є для них підставою (обґрунтуванням) [31, с. 344]. Автори педагогічних досліджень під мотивом учіння розуміють інтерес до знань, бажання вчитися [45., с. 45], спрямованість на окремі сторони навчальної роботи, пов'язану з внутрішнім ставленням учня до неї [44, с. 15], суб'єктивне ставлення того, хто навчається, до діяльності, в основі якого лежить свідомо поставлена мета [79, с. 109].

Мотивація - це сукупність мотиваційних факторів, що визначають діяльність індивіда; все це мотиви, потреби, стимули, ситуативні фактори, що спонукають до поведінки людини. Мотиви - це відносно стійкі риси особистості (прояви, риси). Коли ми говоримо, що людина має пізнавальний мотив, це означає, що у багатьох ситуаціях її цікавить зміст і процес діяльності чи когнітивна мотивація.

Однак мотивація - це не лише мотиви, а й ситуативні фактори (вплив різних людей, особливості діяльності та ситуацій тощо) [45]. Зв'язок між діями людини та причинами, що спричиняють та пояснюють ці дії, описує поняття мотивації. Це певна сукупність факторів (мотиви, емоційні переживання, очікування, прагнення тощо особистості), які спричиняють ту чи іншу форму особистої діяльності, спрямовану на зовнішній світ, появу індивідуального «Я» або інших рівнів існування. Можна говорити про універсальну структуру особистої мотивації, але зміст мотивуючих вчинків і поведінки людини завжди залишатиметься повністю індивідуальним, унікальним.

При цьому розуміння мотивації як первинного або вторинного щодо мотиву явища помітне у запропонованих дослідниками її визначеннях. Одні автори розглядають даний феномен зі структурних позицій як сукупність факторів або мотивів.

Мотивація, таким чином, – це увесь комплекс факторів, що спрямовують і спонукають поведінку людини [89]; система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки [18, с. 217]; сукупність мотивів, які визначають певну діяльність [5, с. 198]. Вона, зазначає В.Г.Асеев, включає в себе всі види спонук: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, мотиваційні установки, або диспозиції, ідеали і т.д. [2, с. 7].

Другий напрямок у визначенні даного феномена полягає в його трактуванні не як статичного, а динамічного утворення, як процес, механізм. У такому разі мотивація “виступає тим складним механізмом співвіднесення зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, який визначає виникнення, спрямування, а також способи здійснення конкретних форм діяльності” [19, с. 148]. М.В.Савчин вважає, що мотивація – це процес, який пов'язує в єдине ціле особистісні та ситуативні параметри на шляху регуляції поведінки [67, с. 41].

Мотивацію ще трактують як первинне щодо мотиву утворення – динамічний процес формування мотиву [31, с. 67].

Об'єднавчу позицію обрала О.В.Сидоренко, на думку якої терміном “мотивація” можуть позначатися дві групи явищ: індивідуальна система мотивів та система дій зі спонукання інших що-небудь зробити [69, с. 53]. При цьому стосовно другої частини даного визначення автор пропонує замінити термін “мотивування” на більш прийнятний, з її точки зору, – “мотиваційний менеджмент”.

Таким чином, як “частковий вид мотивації, що є включеною в діяльність учіння” [28, с. 224], навчальна мотивація найчастіше трактується як складна ієрархізована система різного роду спонукальних факторів, центральне місце серед яких посідає мотив.

Перш ніж ми розглянемо психологічні механізми явища та розвиток цих явищ, звернемося до історії психологічних поглядів на природу мотивації людини. Вивчення мотивації має давню історію. Вже у вченнях античних мислителів вони обґрунтовують об'єктивно-причинний підхід до пояснення природи мотивації. Його більш широке дослідження починається в XV. Століття, в часи переважання ідей гедонізму, згідно з якими задоволення були найвищим благом і метою життя, а факторами поведінки визнавалося лише бажання задовольнити і уникнути невдоволення як первинну природу людської природи. Механізми - усвідомлення прихованих причин поведінки та дій та поступове підпорядкування енергії цих збудників свідомості - один із психологічних механізмів - етична дія та поведінка людини в суспільстві.

Особлива роль у вітчизняній психології належить дослідженням, пов'язаним з розвитком уявлень про мотивацію у працях Л. С. Віготського, О. М. Леонтьєвої, С. Л. Рубінштейна, Д.Н. Узнадзе та ін. У дослідженнях цих вчених велика увага приділялася проблемі детермінізму предмета. Свідомості відводилася регулююча роль, а активність була умовою формування свідомості [15, 39, 80].

С.Л. Рубінштейн вказував, що основним позитивним змістом положення про єдність свідомості та діяльності є підтвердження їх взаємозалежності та взаємозалежності. Діяльність людини визначає формування її свідомості, її

психічних зв'язків, процесів та властивостей, що є регулюванням діяльності людини як умовою її правильного здійснення [64].

Включення свідомості як невід'ємної частини у визначенні людської діяльності порушило питання мотивації до цілеспрямованої діяльності. Тут важливими були поняття мети та мотиву та їх взаємозв'язок.

Найбільшим розвитком питання мотивної свідомості стала теорія предметної діяльності О. М. Леонтьєва, яка як механізм рухової свідомості має справу з процесом осмисленості, який виступає як конкретно-мотиваційна форма відображення дійсності [40].

Проблема управління поведінкою людини є психологічно і практично важливою. Тут проблема мотивації (як детермінації діяльності) тісно переплітається з проблемою добровільного регулювання. Для людини специфічним є оволодіння її психічними процесами, а через них і його поведінкою за допомогою зовнішніх подразників. У цьому випадку первинні нейтральні подразники набувають силу мотивів. Поведінка залежить від ситуації, тому управління ситуаціями є ключовим для управління поведінкою. Людина управляється ззовні, тобто за допомогою додаткових подразників. Людина на найвищих рівнях організації діяльності здійснює - самостимуляцію та - самомотивацію діяльності.

Набагато вужче і конкретніше розуміння мотиву враховується в теоретичних та експериментальних дослідженнях відомих психологів. Так, С.Л. Рубінштейн вважає, що мотиви певної мотивації до дії, створені предметами та явищами зовнішнього світу - рушіями поведінки або - закріплені в певній системі загальних мотивацій [64].

З позицій теорії встановлення Д. М. Узнадзе він виявив, що мотив - це міркування, що змушує суб'єкта до цього вчинку; це потреба, для якої така поведінка була визначена відповідною [75].

П.М. Якобсон розумів мотив як спонукання, що викликає вчинок. Л.І. Божович ототожнював мотиви з внутрішньою позицією особистості. ОМ. Леонтьєв називав мотив діяльності об'єктом потреби - матеріальним чи

ідеальним, чуттєвим або уявним, мислимим [6; 7; 89].

Як показав аналіз різних визначень, більшість авторів обов'язково розуміють природу мотивів. Однак загальновизнаного розуміння сутності мотиву не існує. Існує або ототожнення мотиву з іншими психічними явищами, або віднесення мотиваційної (мотиваційної) функції до інших рис особистості і навіть фактичне вилучення категорії мотиву поза психічним. Але, незважаючи на розбіжність поглядів більшості вчених на суть мотиву у їх визначенні, існує певна закономірність.

Найчастіше дослідники трактують певне психологічне явище як мотив. Таким чином, погляди на мотив, а також потреба фіксуються у працях Л.І. Божович, О.М. Леонтьєв А. Маслоу, С. Л. Рубінштейн та ін. Потреба розглядається як мотиваційний момент мотиву або як частина, або навіть сам мотив. У поведінці та діяльності потреби реалізуються за допомогою мотивів. У процесі формування та формування вони взаємодіють між собою. Розробка та закріплення мотивів допомагає консолідувати потреби. Розвиток потреб сприяє більш ефективному формулюванню мотивації [7; 40; 49; 64].

Потреби визначають мотиви та цілі, які взаємопов'язані і в процесі цієї взаємодії мають певний вплив на поведінку та діяльність людини та її дії. Результати діяльності (поведінки), ніби за принципом зворотного зв'язку, впливають на формування потреб та цілей та мотивів. У деяких творах мотив розглядається як мета.

О.М. Леонтьєв пов'язує мотиви з діяльністю, потім з діями, що свідчить про відсутність жорсткого зв'язку у системах - мотив - діяльність, - мета - дія, - стан, - дія [39]. Мотиви поведінки та діяльності виявляються на вищому рівні відображення потреб - їх усвідомлення. Потреба усвідомлювати потреби, що головним чином пов'язано з так званним розподілом потреб суспільства

У той же час деякі психологи не розглядають мотив як мотивацію, а навпаки - вони відокремлюють мотив від мотивації. Коли ми визнаємо мотивацію мотивом, ми можемо побачити, що мотивація без мотиву втрачає

свою силу. Водночас недостатньо причин, щоб ототожнювати мотив із мотивацією.

Слід зазначити, що більшість вітчизняних та зарубіжних психологів вважають, що мотивом є не будь-яка мотивація, що виникла в організмі людини і розуміється як стан, а внутрішня свідома мотивація, що відображає готовність людини діяти чи діяти.

1.2 Визначення мотивації навчальної діяльності в психології

Проблемі навчальної мотивації приділяється пильна увага. Важливість її вивчення залежить від того, що мотивація навчання є вирішальним чинником ефективності навчального процесу.

Незважаючи на велику кількість наукових праць з мотивації навчальної діяльності, вчителя як і раніше стикаються з тим, що у школярів не сформувалися потреби в знаннях, немає інтересу до навчання. Особливо гостро ця проблема спостерігається в учнів підліткового віку.

Теоретична та практична значущість проблеми вимагає побудови цілісної і несуперечливої концепції мотивації і мотиву. Проте аналіз літературних джерел виявляє розбіжності, інколи протилежність поглядів на природу й сутність феномена, неоднозначність у трактуванні основних понять даної сфери.

Термінологічна невизначеність змусила О.М.Леонт'єва зробити висновок про те, що праці з проблеми мотивації майже не піддаються систематизації – до такої міри різними є ті поняття, з приводу яких вживається термін “мотив”, – і що саме це поняття перетворилося на великий мішок, в який складено найрізноманітніші речі [41, С. 364-381.].

Подібний рівень теоретичної розробки проблеми ставить у скрутне становище практиків, тих, хто має справу з вихованням. Невипадково один із педагогів, Л.П. Кичатінов, слушно питає: як бути викладачам, як за такої різноплановості у тлумаченні “мотиву” братися за його формування? Автор

робить висновок, що перетворення мотиву на “великий мішок” призводить до закриття цілої низки педагогічних перспектив.

Іншим наслідком термінологічної нечіткості є волюнтаризм у трактуванні понять і явищ сфери мотивації з погляду “доцільності” для тієї чи іншої дисципліни (зокрема, педагогіки), часто всупереч науковій об’єктивності.

Отже, справедливою є думка Є.П.Львіна, що численні роботи з проблеми мотивації учіння несуть на собі відбиток розмаїтих поглядів на мотивацію та мотив у психології [31, с. 253].

Сьогодні вже немає дилеми у питанні, чим зумовлена успішність учнів – природними здібностями чи розвитком навчальної мотивації. Відомо, що тут існує складна система взаємозв’язків і що за певних умов (зокрема, підвищеному інтересі особистості) може включатися компенсаторний механізм, коли брак здібностей “перекривається” розвитком мотиваційної сфери, внаслідок чого у навчальній діяльності досягаються високі результати [43, с. 63-64].

Дослідники особливо наголошують, що в зворотному напрямку цей механізм не спрацьовує. Іншими словами, високий рівень здібностей не може компенсувати низьку або відсутню навчальну мотивацію і, таким чином, привести до високої успішності [43, с. 58].

“Труднощі тут полягають у тому, – вважає Б.Ф.Ломов, – що в мотивах і цілях найбільш чітко виявляється системний характер психічного; вони є інтегральними формами психічного відбиття. Як виникають мотиви і цілі індивідуальної діяльності? Що вони собою являють? Розробка цих питань має величезне значення не лише для розвитку теорії психології, а й для розв’язання багатьох практичних завдань” [43, с. 205].

Як зазначає А.К.Маркова, найгостріші проблеми навчання і виховання, пов’язані з очевидною демотивованістю основної маси учнів, а отже, й із зниженням стандартів і базових показників навченості та вихованості випускників усіх навчальних закладів, є справді інтернаціональними [44, с. 189]. Таким чином, як стверджує П.М.Якобсон, сама практика породжує

проблеми в сфері мотивації учіння [89, с. 226], які стають предметом уваги дидактів, методистів, педагогів-практиків. Як провідний фактор регуляції пізнавальної активності особистості (“гід у навчанні”, за висловом Д.Діза), мотивація учіння розглянута багатьма вітчизняними і зарубіжними авторами (М.І.Алексєєва, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Божович, Б.Г.Додонов, С.С.Занюк, Й.Лінгарт, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна, В.Е.Мільман, Н.Г.Морозова, С.Г.Москвичов, М.В.Савчин, Л.С.Славіна, І.В.Смолин, Е.Стоунс та інші).

Мотивація є не тільки одним з основних компонентів структурної організації навчальної діяльності, а й, що дуже важливо, істотною характеристикою самого суб'єкта цієї діяльності. Мотивація, як перший обов'язковий компонент, входить в структуру навчальної діяльності.

Мотивація навчальної діяльності визначається як приватний вид мотивації, включений в діяльність навчання. Вона системна, і характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю.

У психологічній літературі [4; 29; 47; 61; 73; 91] немає прямого визначення терміна «навчальна мотивація». Можливо, це пов'язано з термінологічної неясністю, яка існує в загальній психології. Терміни «навчальна мотивація», «мотивація навчання», «мотивація навчальної діяльності», «мотиваційна сфера учня» використовуються як синоніми в широкому або вузькому визначенні. У першому випадку, ці терміни позначають всю сукупність мотивуючих факторів, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість (А.К. Маркова). У другому випадку, даними термінами позначають складну систему мотивів (В.Я. Ляудіс, М.В. Матюхіна, Н.Ф. Тализіна).

Так А.К. Маркова визначає навчальний мотив як спрямованість учня на окремі сторони навчальної роботи, пов'язана з внутрішнім ставленням учня до неї.

За визначенням, Л.І. Божович [6], мотивами навчальної діяльності є імпульси, що характеризують особистість учня, його основну спрямованість, виховані в минулому житті як сім'єю, так і самою школою. Так, у працях Л. І. Божович, заснованих на дослідженні навчальної діяльності учнів, було

встановлено, що його захоплює ієрархія мотивів, в якій можуть переважати або внутрішні мотиви, пов'язані зі змістом цієї діяльності та її здійсненням, або широкі соціальні мотиви, пов'язані з потребами дітей. положення. в системі зв'язків з громадськістю. Одночасно з віком розвиваються потреби та мотиви, які взаємодіють між собою, ведучи домінуючі потреби та змінюючи їх ієрархію.

На думку Н. Ф. Тализіної, при внутрішній мотивації мотивом є пізнавальний інтерес, пов'язаний з темою. У цьому випадку здобуття знань є не засобом досягнення якихось інших цілей, а як мета учня. Тільки в цьому випадку власна діяльність учня відбувається як така, що задовольняє пізнавальні потреби. В інших випадках людина вчиться задовольняти потреби, які не є пізнавальними.

Л.М. Фрідман так описує різницю між зовнішніми та внутрішніми мотивами: «Якщо мотиви, що спонукають цю діяльність, не пов'язані з нею, то у зв'язку з цією діяльністю ми називаємо їх зовнішніми; якщо мотиви безпосередньо пов'язані з самою діяльністю, ми називаємо їх внутрішніми.

А.Б. Орлов виявляє, що мотив зовнішній, але якщо він є основною, основною причиною поведінки, то щось поводить поза цією поведінкою. Внутрішній мотив - це невід'ємний стан радості, задоволення від роботи. На відміну від зовнішнього мотиву, він ніколи не існує до і поза діяльністю. Вона завжди з'являється в цій діяльності, яка завжди є прямим результатом, плодом взаємодії людини та її оточення. У цьому сенсі внутрішній мотив унікальний, неповторний і завжди подається в безпосередньому досвіді.

Е. Фромм дає характеристику відчуженої і невідчуженої активності. У разі відчуженої активності людина здійснює будь-яку справу (робота, навчання) не тому, що йому цікаво і хочеться це робити, а тому що це треба робити для чогось, що не має до нього безпосереднього відношення і знаходиться поза ним. Людина не відчуває себе залученим в діяльність, а, скоріше, орієнтується на результат, який або не має до нього безпосереднього відношення, або має

непряме відношення, представляючи незначну цінність для його особистості. Така людина відділена від результату своєї діяльності [58, с. 15].

Таким чином, можна навести наступний опис внутрішніх та зовнішніх мотивів навчання.

Внутрішні мотиви особисто важливі через пізнавальні потреби суб'єкта, задоволення, яке виникає в процесі пізнання та реалізації його особистих потенціалів. Переважання внутрішньої мотивації характеризується проявом високої пізнавальної активності учня в процесі навчання. Оволодіння навчальним матеріалом є одночасно і мотивом, і метою навчання. Учень безпосередньо бере участь у процесі навчання, що приносить йому емоційне задоволення.

Для зовнішніх мотивів характерно, що засвоєння змісту предмета не є метою навчання, а служить засобом для досягнення інших цілей. Це може бути хороша оцінка (сертифікат, диплом), отримання стипендії, відповідність вимогам вчителя або батьків, отримання похвали, визнання від однолітків тощо. За зовнішньої мотивації учень зазвичай відчужується від процесу пізнання, виявляє пасивність, переживає безглуздість подій або його діяльність вимушена. Зміст предметів не має особистого значення для студента.

Мотивація може бути внутрішньою чи зовнішньою по відношенню до діяльності, але завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності.

Важливе місце у вивченні мотивації навчальної діяльності займає визначення рівнів її розвитку у школярів. Сучасні психологи, зокрема, А.К. Маркова, Т.А. Матіс, А.Б. Орлов і Н.Ф. Тализіна, виділяють такі рівні (рис. 1.4):

1. Негативне ставлення до навчання. В даному випадку домінуючим є мотив уникнення покарання. В результаті виникає невпевненість в своїх силах, незадоволеність собою.

2. Нейтральне ставлення до навчання. При цьому інтерес до результатів навчання дуже нестійкий. Наслідком є невпевненість, переживання нудьги.

3. Позитивне ситуативне ставлення до навчання. Спостерігається пізнавальний мотив у вигляді інтересу до результату навчання й до відмітки вчителя і соціальний мотив відповідальності. Характерна нестійкість мотивів.

4. Позитивне ставлення до навчання. Присутні пізнавальні мотиви, інтерес до способів добування знань.

5. Активне, творче ставлення до навчання. Спостерігаються мотиви самоосвіти, їх самостійність; усвідомлення співвідношення своїх мотивів і цілей.

6. Особистісне, відповідальне, активне ставлення до навчання. Мотиви вдосконалення способів співпраці в навчально-пізнавальній діяльності. Стійка внутрішня позиція. Мотиви відповідальності за результати спільної діяльності [67, с. 41].

Розглядаючи види мотивації щодо її рівня сформованості, можна виділити:

Перший рівень - високий рівень навчальної мотивації, навчальної діяльності. (У учнів є пізнавальний мотив, бажання найбільш успішно задовольнити всі вимоги). Студенти неухильно виконують усі вказівки вчителя, чесні та відповідальні, дуже стурбовані, якщо отримують незадовільні оцінки.

Другий рівень - це хороша мотивація навчання. (Учні успішно займаються навчальною діяльністю). Цей рівень мотивації є середнім.

Третій рівень - позитивне ставлення до школи, але школа приваблює таких учнів позакласними заходами. Такі діти почуваються в школі досить безпечно, щоб мати можливість спілкуватися з друзями та вчителями. Вони люблять почуватися студентами, у них є хороший портфель, ручки, пенал, зошити. Пізнавальні мотиви у них формуються меншою мірою, і навчальний процес їх мало приваблює.

Четвертий рівень - низька мотивація. Ці учні неохоче відвідують школу, вважаючи за краще пропускати заняття. На уроці вони часто займаються закордонними справами, іграми. У нього серйозні проблеми з освітньою діяльністю.

П'ятий рівень - негативне ставлення до школи, дезадаптація школи. Школярі мають серйозні труднощі у навчанні: вони не справляються з навчальною діяльністю, відчувають труднощі в спілкуванні з однокласниками, у стосунках з учителем. Школа часто сприймається як вороже середовище для них, оскільки життя в ній для них нестерпне. В інших випадках вони можуть проявляти агресію, відмовлятися виконувати завдання, дотримуватися певних правил і норм. У них часто бувають нервово-психічні розлади [81, с.49].

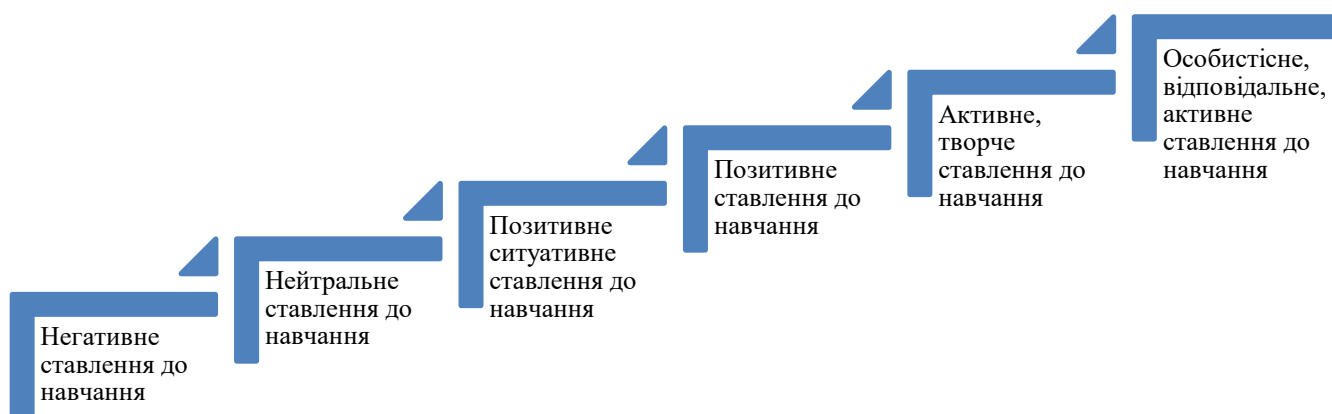

Рис.1.4. Рівні мотивації до навчання (за А.К. Марковою, Т.А. Матісом, А.Б. Орловим і Н.Ф. Тализіною)

М.В. Матюхіна пропонує мотиви позначити двома основними лініями (критеріями): змістом (орієнтацією) та умовою (ступенем оформлення). Держава характеризується рівнем усвідомлення мотивів, розумінням їх значення та рівнем ефективності мотиву:

I. Мотиви, пов'язані з навчальною діяльністю:

1) мотиви, пов'язані зі змістом освіти: школяр спонукається засвоїти бажання пізнати нові факти, оволодіти знаннями, способами роботи, дійти до суті явища тощо.

2) Мотиви, пов'язані з самим навчальним процесом: учень мотивований засвоїти бажання демонструвати інтелектуальну активність, міркування,

долаючи перешкоди в процесі вирішення проблеми, тому дитину захоплює сам процес вирішення проблеми, а не лише результати.

II. Мотиви, пов'язані з тим, що знаходиться поза навчальною діяльністю:

1) широкі соціальні мотиви: мотиви обов'язку та відповідальності перед суспільством, класом, учителем, батьками тощо; мотиви самовизначення (розуміння важливості знань для майбутнього, бажання підготуватися до майбутньої роботи тощо) та самовдосконалення (розвинених в результаті навчання).

2) вузько особисті мотиви: бажання отримати схвалення, хороші оцінки (мотивація до добробуту); бажання бути першим учнем, посісти гідне місце серед однолітків (престижна мотивація).

3) Негативні мотиви: бажання уникати проблем вчителів, батьків, однокласників (мотивація уникати проблем).

Основними мотивами навчальної діяльності по А.А. Вербицькому [12] є такі мотиви:

- засвоєння нового;
- розвиток своїх здібностей, знань і особистісних якостей;
- інтерес до навчальних дисциплін і процесу навчання;
- підготовка до майбутньої професії;
- соціальні (цінність освіти, спілкування в групі);
- академічні успіхи;
- відповідальність за результати навчальної діяльності (рис. 1.5).

Таким чином, побудниками навчальної діяльності є система мотивів, яка органічно включає в себе: пізнавальні потреби, цілі, емоційне ставлення, інтереси. Навчальна діяльність завжди полімотивована.

Рис. 1.5. Мотиви навчальної діяльності (за А.А. Вербицьким)

Мотиви навчальної діяльності не існують в ізольованому вигляді. Найчастіше вони виникають в складному взаємозв'язку. Одні з них мають основне значення в стимулюванні навчальної діяльності, інші - додаткове. Навчальна мотивація характеризується силою і стійкістю навчальних мотивів.

1.3 Психологічні особливості мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці

Згідно багатьом періодизаціям психічного розвитку особистості, підлітковий вік визначається періодом життя людини від 11-12 до 14-15 років - періодом між дитинством і юністю. Це один з кризових вікових періодів, пов'язаний з бурхливим розвитком усіх провідних компонентів особистості і фізіологічними перебудовами, зумовленими статевим дозріванням.

Контингент школярів підліткового віку - це учні середніх класів. Навчання і розвиток в середній школі специфічно відрізняється від молодшої школи. До того ж специфічність надає, і сама «кризовість» віку.

За зовнішніми ознаками соціальна ситуація розвитку в підлітковому віці нічим не відрізняється від такої в дитинстві. Соціальний статус підлітка

залишається колишнім. Всі підлітки продовжують вчитися в школі і знаходяться на утриманні батьків або держави. Відмінності відображаються у внутрішньому змісті. Інакше розставляються акценти: сім'я, школа і однолітки набувають нових значень і сенси.

І.В. Жадан [25] наголошує, що порівнюючи себе з дорослими, підліток приходиться до висновку, що між ним і дорослим немає ніякої різниці. Він претендує на рівноправність у відносинах зі старшими і йде на конфлікти, відстоюючи свою «дорослу» позицію. Їх не влаштовує ставлення до себе як до дітей, вони хочуть повної рівноправності з дорослими, справжньої поваги. Інші відносини їх принижують і ображають. Звичайно, підлітку ще далеко до істинної дорослості - і фізично, і психологічно, і соціально, але він прагне до неї і претендує на рівні з дорослими права. Нова позиція проявляється в різних сферах діяльності і добре помітна в зовнішньому вигляді, в манерах. «Почуття дорослості» - відношення підлітка до себе як до дорослого в своїх роботах розглядає Д.Б. Ельконін . «Почуття дорослості» вчений вважає центральним новоутворенням цього віку. Прагнення до дорослості і самостійності підлітка часто стикається з неготовністю, небажанням або навіть нездатністю дорослих зрозуміти і прийняти це. Бажання виглядати дорослим посилюється, коли не знаходить відгуку в оточуючих. Особливо характерний в цьому відношенні молодший підлітковий вік (11-13 років). До старшого підліткового віку дорослий для дитини починає грати роль помічника і наставника. У вчителів підлітки починають цінувати не тільки особистісні якості, а й професіоналізм, розумну вимогливість.

О.О. Музика [55] підкреслює, що для підліткового віку часто характерним є відчуження від дорослих і посилення авторитету групи однолітків. Така поведінка має глибокий психологічний сенс. Щоб зрозуміти себе, необхідно порівнювати себе з собі подібними. Активні процеси самопізнання викликають активний інтерес підлітків до своїх однолітків, авторитет яких на якийсь час стає дуже сильним. Зі своїми однолітками молодші підлітки відпрацьовують способи взаємовідносин: взаєморозуміння, взаємодії і взаємовплив. А в

старшому підлітковому віці розстановка акцентів змінюється: починає руйнуватися внутришньогрупове спілкування з однолітками, відбувається поглиблення і диференціація дружніх зв'язків на основі емоційної, інтелектуальної близькості підлітків. У підлітків можливість широкого спілкування з однолітками визначає привабливість занять і інтересів. Динаміка мотивів спілкування з однолітками протягом підліткового віку:

- бажання бути в середовищі однолітків, щось робити разом (10-11 років);
- мотив зайняти певне місце в колективі однолітків (12-13 років);
- прагнення до автономії і пошук визнання цінності власної особистості (14-15 років) (рис. 1.6).

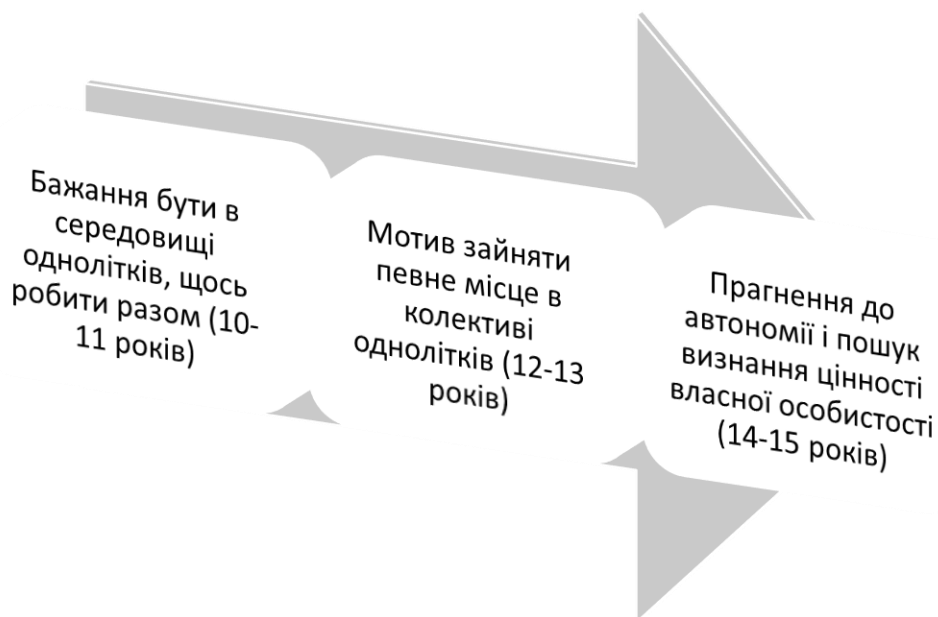

Рис. 1.6. Динаміка мотивів спілкування з однолітками в підлітковому віці

Вікові особливості дітей впливають на мотивацію. П.М. Якобсон [89] показав, наприклад, що готовність школярів підкорятися вимогам дорослих різко знижується від 4-го до 7-го класу, що свідчить про зниження ролі зовні організованою і збільшенні ролі внутрішньо організованою мотивації. На жаль, цей факт рідко береться до уваги, як батьками, так і педагогами.

Підліткова криза, на думку Л.І. Божович [6] пов'язана з виникненням нового рівня самосвідомості, характерною рисою якого є поява у підлітків здатності і

потреби пізнати самого себе як особистість, що володіє тільки їй властивими якостями. Це породжує у підлітка прагнення до самоствердження, самовираження (прояву себе в тих якостях, які він вважає найбільш цінними) і самовиховання. Механізмом розвитку самосвідомості є рефлексія. Підлітки критично ставляться до негативних рис свого характеру, переживають через тих рис, які заважають їм в дружбі і взаєминах з іншими людьми. Переживання ці особливо зростають в силу зауважень вчителів про негативні риси їхнього характеру. Це призводить до афектних спалахів і конфліктів.

Перш за все, у підлітка зміцнюються пізнавальні мотиви, інтерес до нових знань. Причому в цьому віці у більшості школярів інтерес до фактів змінюється інтересом до закономірностей. Широкі пізнавальні інтереси в підлітковому віці, за даними дослідження А.К. Маркової [47], характерні приблизно для четвертої частини учнів. Ці інтереси викликають у підлітків прагнення до вирішення пошукових задач і нерідко виводять учня за межі шкільної програми. У структурі особистості підлітка широкий пізнавальний інтерес - цінне утворення, однак при відсутності необхідного педагогічного впливу він може стати основою поверхового ставлення підлітка до навчання. Разом з тим підлітки поки насилу усвідомлюють цей вид навчальних мотивів.

Сучасні дослідження [8; 27; 59; 82; 92] показують, що більшість учнів з 5 по 9 клас вважають, що найважливішим мотивом для них є оволодіння новими знаннями, а мотивом є оволодіння методами їх отримання. Окрім пізнавальних інтересів, розуміння важливості знань також має важливе значення для позитивного ставлення молоді до навчання. Для підлітка дуже важливо пізнати, зрозуміти життєво важливе значення знань і, перш за все, їх значення для розвитку особистості. Це пов'язано із посиленням зростанням самосвідомості сучасного підлітка. Багато предметів подобаються підлітку, оскільки вони відповідають його потребам не тільки знати багато, але й вміти бути культурною, добре розвиненою людиною.

Необхідно підтримувати віру молоді у те, що лише освічена людина може бути справді корисним членом суспільства. Переконавання та інтереси, що

об'єднуються, створюють підвищений емоційний тонус у підлітків та визначають їх активне ставлення до навчання.

Якщо підліток не бачить суттєвої важливості знань, він може розвинути негативні переконання та негативне ставлення до існуючих предметів. Так, деякі студенти не вивчають граматичні правила, оскільки вважають, що також не знають правил, які вони пишуть правильно. При негативному ставленні молодих людей до навчання важливо усвідомлювати та досвідчити, що вони не опановують певні предмети. Невдачі у підлітків, як правило, призводять до бурхливих негативних емоцій та небажання виконувати складні навчальні завдання. І якщо невдача повторюється, підлітки негативно ставляться до предмета [88, с. 37].

Емоційний добробут підлітка також значною мірою залежить від оцінки його навчальної діяльності дорослими. Оцінки для підлітка мають різне значення. У деяких випадках оцінка дозволяє підлітку виконати свій обов'язок зайняти гідне місце серед однолітків, тоді як в інших він заслуговує на повагу вчителів та батьків. Часто важливістю оцінки для підлітка є бажання досягти успіху в навчальному процесі і таким чином здобути впевненість у своїх розумових здібностях та здібностях. Це пов'язано з таким переважаючим віком, як потреба усвідомлювати, оцінювати себе як особистість, свої сильні та слабкі сторони. У зв'язку з цим важливо не лише оцінювати діяльність учня та його розумові здібності інших людей, а й впевненість у собі. Згідно з дослідженнями, очікується, що самооцінка почне переважати в підлітковому віці (Е. І. Савонко). Для емоційного благополуччя підлітка дуже важливо, щоб оцінка та самооцінка співпадали. Тільки за цієї умови вони можуть виступати як мотиви, що працюють в одному напрямку і посилюються. В іншому випадку це внутрішній, а іноді і зовнішній конфлікт.

Також, емоційне життя підлітка пов'язана з ростом його самосвідомості і в той же час з нестійкістю його самооцінки. Процес зіставлення підлітком своїх можливостей з можливостями інших школярів і зі своїми потенційними прагненнями, невміння часом їх адекватно оцінити викликають категоричність

його оцінок, перепади в його емоціях, різкі коливання і зміну настроїв від самовпевненості, підвищеного критицизму, максималізму в оцінці іншої людини до самознищення, захопленості іншою людиною.

Соціальні мотиви навчання в підлітковому віці все більше вдосконалюються, тому що в ході навчальної та громадської роботи у підлітків збагачуються уявлення про моральні цінності, ідеали суспільства, що впливає на розуміння учнем сенсу вчення. Ці мотиви особливо зміцнюються в тих випадках, коли вчитель показує школярам можливість використання результатів навчання в майбутній професійній діяльності, в спілкуванні, самоосвіті [81, с. 73].

Слід зазначити, що сучасні психологи [1; 3; 54; 61; 82] стверджують, що фундаментальні якісні зміни у молоді відбуваються у так званих позиційних мотивах навчання. Їх розвиток визначається прагненням підлітка зайняти нову позицію (позицію дорослого) у стосунках з іншими - дорослими та однолітками, прагненням зрозуміти іншу людину і бути зрозумілим для оцінки з точки зору іншої людини.

Мотивом, придатним для навчальної діяльності, є мотив пошуку контактів та співпраці з іншими людьми, мотив оволодіння способами налагодження цієї співпраці у виховній роботі. У всіх видах діяльності, включаючи освіту, підліток задає собі питання: "Я не такий, як усі, або гірший - як усі?" Це визначає зацікавленість учня у всіх формах групової та колективної роботи, де його соціальні потреби можуть бути реалізовані у дружбі, у спілкуванні та взаємодії з іншою людиною, у самовираженні та самоствердженні через стосунки з іншими людьми.

Таким чином, ми можемо визначити деякі характеристики підлітка, які спонукають до формування мотивації тренувань і втручаються в неї.

Корисними властивостями мотивації в цьому віці є:

- «потреба в зрілому віці» - небажання вважати себе дитиною, прагнення до нової життєвої позиції стосовно світу, інших людей, себе;

- особлива сприйнятливність підлітка до подолання норм поведінки дорослих; загальна активність, готовність до різних занять з дорослими та однолітками;

- прагнення підлітка, спираючись на думку іншої людини (однолітка, вчителя), усвідомити себе як особистість, оцінити стосовно іншої людини та її внутрішні вимоги, необхідність самовираження та самоствердження;

- прагнення підлітка до самостійності;

- збільшення широти та різноманітності інтересів (розширення кругозору), разом із появою більшої вибірковості, диференціації;

- визначеність та стабільність інтересів;

- розвиток підлітків на основі вищезазначених характеристик спеціальних здібностей (музичних, літературних, технічних тощо) (рис. 1.7).

Психологи [7; 39; 58; 71 та ін.] відзначають, що в середньому шкільному віці розумова активність поєднується зі зростаючою самостійністю і яскраво виявляється в широті інтересів. У дітей і підлітків загальна розумова активність помітно випереджає розвиток спеціальних інтересів і здібностей.

Негативні характеристики навчальної мотивації у підлітка пояснюються рядом причин. Незрілість оцінок підлітком самого себе та інших людей призводить до труднощів у взаєминах з ними: підліток не приймає на віру думку і оцінки вчителя, часом впадає в негативізм, в конфлікти з оточуючими дорослими. Прагнення до дорослості і небажання уславитися відстаючим серед однолітків викликають зовнішню байдужість до думки вчителя і відміток, що їм виставляються, часом браваду, незважаючи на те, що реально підліток дорожить думкою дорослого. Прагнення підлітка до самостійності викликає у нього негативне ставлення до готових знань, простих і легких питань, до методів роботи вчителя, перенесеними з початкової школи. Недостатнє розуміння зв'язку навчальних предметів, що вивчаються в школі, з можливістю використання їх в майбутньому знижує позитивне ставлення до навчання.

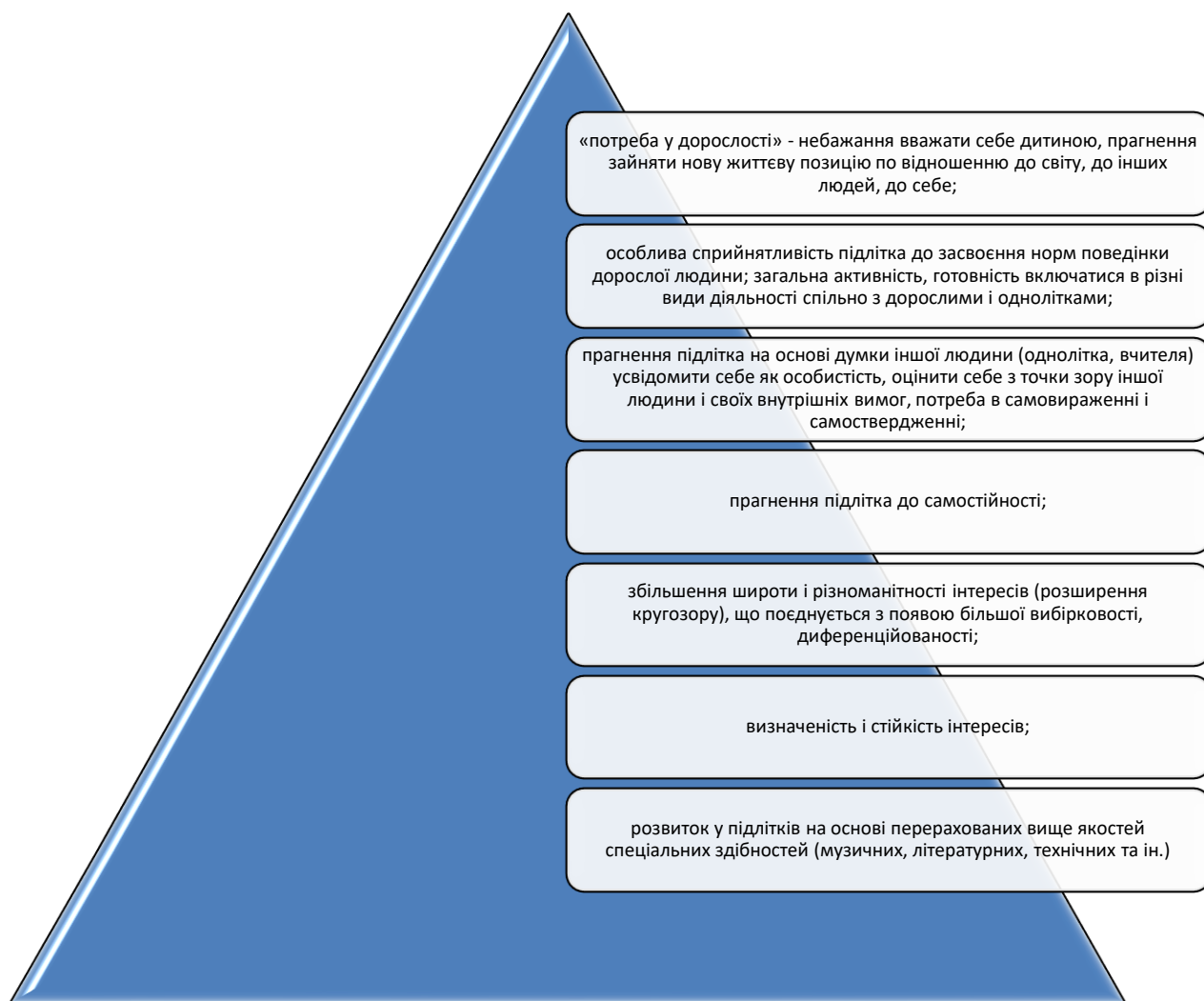

Рис. 1.7. Психологічні умови підсилення навчальної мотивації в підлітковому віці

Вибірчий інтерес до одних навчальних предметів знижує інтерес до інших через невміння підлітка поєднати їх, правильно організувати свою навчальну роботу. Зайва широта інтересів може призводити до поверховості і розкиданості, нові позакласні та позашкільні заняття (читання додаткової літератури, заняття в гуртках, в клубах, спорт, колекціонування та ін.) становлять серйозну конкуренцію навчальній діяльності. Нестійкість інтересів виражається в їх зміні, чергуванні. Мотиви позитивного ставлення до навчання усвідомлюються підлітками краще, ніж мотиви негативного ставлення [58, с. 17].

Підліток співвідносить, не завжди усвідомлено, власну мотивацію і мотивацію однолітків із зразками і ідеалами, прийнятими в суспільстві.

А.Н. Леонтьєв [41] зазначав, що в підлітковому віці стає актуальною задача на пошук сенсу. Усвідомлення підлітком підпорядкування, порівняльної значущості своїх мотивів означає, що в цьому віці складається усвідомлена система, ієрархія мотивів. До кінця підліткового віку може спостерігатися стійке домінування якогось мотиву. Підліток, як правило, усвідомлює, що їм рухає кілька мотивів, може їх назвати. Динаміка мотивів навчання в підлітковому віці полягає в більшій їх вибірковості, локалізації, а також у дедалі більшому зв'язку з практичною діяльністю.

Якісна картина розвитку мотивації в підлітковому віці, кількісна їх динаміка такі, що в молодшому підлітковому віці інтерес до навчання підвищується за рахунок появи нових навчальних предметів, різних вчителів, а потім до 6-9 класів знову знижується.

Окремо слід відзначити, що постановка цілей в підлітковому віці характеризується наступним: підліток підпорядковує свою поведінку мети, заданої вчителем, може самостійно ставити цілі, тобто планувати свою роботу. Самостійна постановка цілей поширюється і на навчальну роботу, і на позакласні види діяльності. Підліток здатний вибудувати для себе самостійну ієрархію цілей, визначити послідовність їх досягнення, отримати задоволення від планування великих блоків своєї навчальної діяльності. Підліток вже вміє ставити гнучкі цілі, які змінюються залежно від умов, що необхідно при навчанні, побудованому на вирішенні проблем. У багатьох учнів складається звичка тривалий час дотримуватися своєї мети і підпорядковувати цьому свою поведінку. Підлітки виявляють наполегливість у досягненні мети і в подоланні труднощів на цьому шляху. Розвиток стрижневих виборчих інтересів робить поведінку підлітків в цілому цілеспрямованою. До кінця підліткового віку складається здатність ставити перспективні цілі, пов'язані з майбутнім, може спостерігатися стійке домінування якогось мотиву [29, с. 282].

Сучасний підліток бачить перспективу своєї корисності для інших в збагаченні власної індивідуальності. Але розбіжність між прагненнями підлітка, пов'язаними з усвідомленням своїх можливостей, утвердженням себе

як особистості, і положенням дитини-школяра, залежного від волі дорослого, викликає поглиблення кризи самооцінки. Чітко проявляється неприйняття оцінок дорослих незалежно від їхньої правоти. Причина криється, перш за все, у відсутності належних умов для задоволення загостреної потреби підлітка в суспільному визнанні. Це обертається штучної затримкою особистісного самовизначення, знаходить відображення, зокрема, в тязі підлітків до інтимно-особистісного і стихійно-групового спілкування з однолітками, до появи різного роду підліткових компаній, неформальних груп. В процесі стихійно-групового спілкування стійкий характер набувають агресивність, жорстокість, підвищена тривожність, замкнутість.

Вчителю необхідно знати не тільки мотиви навчання, але і вміти застосовувати ці знання для розуміння учнів і для впливу на їх мотиваційну сферу. Дослідження показують, що ставлення підлітків до навчання обумовлено, перш за все, якістю роботи вчителя та його ставленням до учнів. Багато учнів під час відповідей на питання «за яких умов учні вчилися б в повну міру своїх здібностей?» вказували на вміння вчителя зацікавити своїм предметом, на його повагу до учнів. Ось типова відповідь: «Якби вчителі ставилися до нас, як з хорошими друзями, цікавили нас, якби учні не боялися погано відповісти, то вони вчилися б в повну міру своїх здібностей». При цьому підлітки вважають, що багато чого залежить і від них самих, і перш за все від їх наполегливості. Але наполегливість, на їхню думку, легше проявляється тоді, «коли вчитель хоча і вимогливий, але добрий», коли він «справедливий і чуйний» [50, с. 173].

Формування інтересу до навчання є результат всього навчально-виховного процесу в школі. Незважаючи на вдосконалення системи викладання, використання прийомів проблемного, розвиваючого навчання, накопичений досвід і матеріали по формуванню мотивів діяльності навчання школярів, існує проблема ефективного формування інтересів до навчання, особливо у підлітків. Головним завданням педагогів на даному етапі є збереження і підтримання

інтересу до вчення. Якщо не виходить це зробити, то навчальна мотивація може почати знижуватися.

С.В. Походенко [61] наголошує, що причина спаду шкільної мотивації:

- у підлітків спостерігається «гормональний вибух» і нечітко сформоване почуття майбутнього;
- ставлення учня до вчителя;
- ставлення вчителя до учня;
- у дівчаток 6-7 класу знижена вікова сприйнятливність до навчальної діяльності в зв'язку з інтенсивним біологічним процесом статевого дозрівання;
- особиста значимість предмета;
- розумовий розвиток учня;
- продуктивність навчальної діяльності;
- нерозуміння мети навчання; страх перед школою (Рис. 1.8).

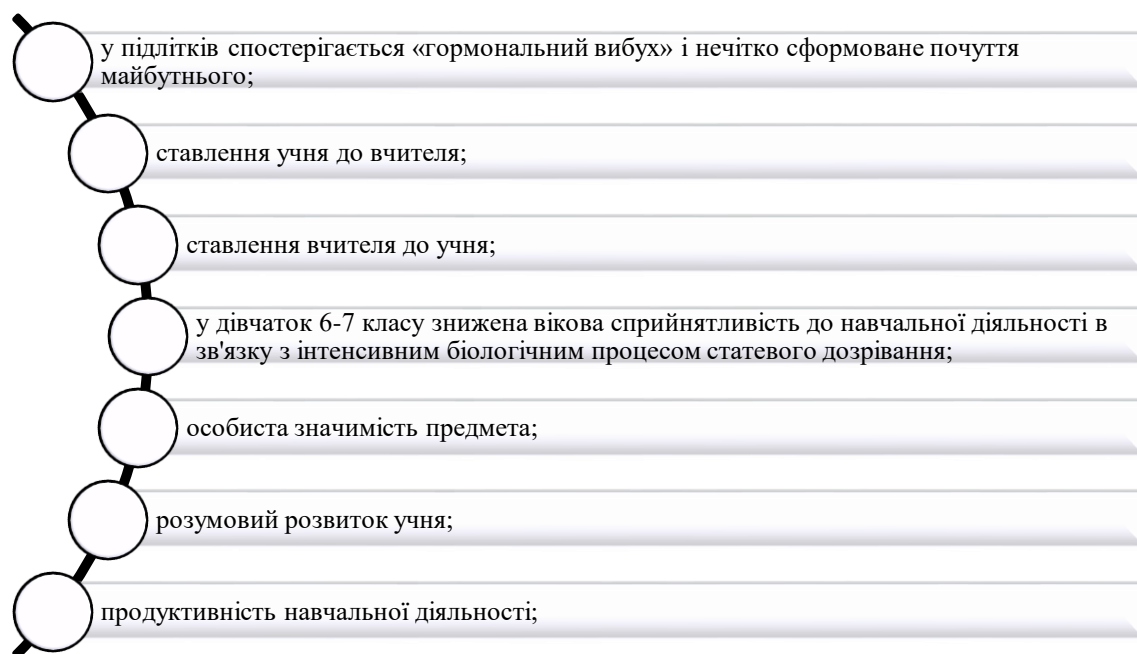

Рис. 1.8. Причини спаду шкільної мотивації

Якщо помічено зниження навчальної мотивації, то необхідно встановити причини. Після провести роботи по усуненню цієї причини і вжити заходів або створити умови для підвищення навчальної мотивації. У психології відомо досить багато конкретних умов, що викликають інтерес школяра до навчальної діяльності, що підвищують його навчальну мотивацію.

В більшості сучасних дослідженнях [3; 8; 13; 29; 66; 82] простежується те, що для успішності навчання і виховання важливо формувати в учнів адекватну оцінку своїх досягнень. Зміцнювати їх віру в свої сили. Тільки така самооцінка може підтримувати прагнення працювати самостійно, творчо. Такі особливості особистості, як недисциплінованість, безвідповідальність, слабка воля, відсутність працьовитості, які відзначаються як причини низької успішності, складають умови і для виникнення відставання. Всі ці риси пов'язані певною мірою з віковими особливостями.

Невиконання самостійних робіт, відмова відповідати на запитання вчителя, відволікання на уроці можуть бути викликані недисциплінованістю, безвідповідальним ставленням до справи. Поверховість, непосидючість, легковажність властиві підліткового віку, і це відбивається в тій чи іншою мірою на успішності навчання.

В останні роки в школі все частіше застосовуються різні форми спільної - колективної та групової - діяльності учнів у класі. Це головним чином завдяки спробам активізувати навчальний процес, щоб зробити навчання студентів більш ефективним. В силу кількох обставин різні форми колективної діяльності учнів відіграють важливу роль у формуванні мотивації навчання. Використання групових форм навчання також включає в активну роботу таких «глухих» учнів, які колективно представляють певне значення. Кожен з його членів, що працюють у мікрокоманді, намагається бути не гіршим за інших. Школяр, який колективно працює в групі і знаходиться в тісному спілкуванні з ними, спостерігає, наскільки великий інтерес його діяльність до однолітків, яку цінність представляє для них ця робота, він починає це цінувати, починає розуміти, що виховна робота може бути важливою навіть після сам по собі. А це сприяє включенню учня до активного навчання, яке поступово стає його потребою, і набуває для нього визнаної цінності, що призводить до формування мотивації навчання. Для створення стійкої позитивної мотивації до навчання дуже важливо, щоб кожен студент відчував себе суб'єктом навчального процесу, розумів, що цей процес організований для нього, що цілі та завдання

цього процесу - його особисті цілі, нарешті, грати в невідповідності цього процесу, але досить активна роль. Цьому може сприяти особистісно-рольова форма організації навчального процесу, коли кожен студент має свою роль у процесі навчання (помічник вчителя, спікер, керівник групи тощо). Ці ролі перерозподілено. Учитель є головним організатором і керівником цієї складної системи, але він намагається бути в тіні, не підкреслювати свої права, щоб не перешкоджати діяльності та ініціативам учнів. Ця форма колективного навчання сприяє мотивації цієї діяльності, яка займається набуттям визнаної цінності для учнів, стає необхідною і постійною потребою.

Різні форми колективної навчальної діяльності дозволяють розділити ці види діяльності для різних категорій учнів, диференціювати завдання таким чином, щоб вони були постійними для кожного учня.

Вибір тієї чи іншої форми колективної та групової діяльності залежить від віку учнів, особливо в цьому класі, і зрештою від схильності та характеру вчителя. У будь-якому випадку, використання форм колективної організації навчального процесу є дуже перспективним для мотивації навчальної діяльності.

З психологічної точки зору важливою є не мотивація навчальної роботи учнів, а та, яка базується насамперед на пізнавальних потребах та інтересах школярів.. Хоча вчителі з того моменту, коли дитина постійно з'являється в школі, дуже часто використовують оцінку як мотиваційний інструмент, як засіб заохочення учнів до активної роботи, вони рухають центр мотиваційної сфери своєї діяльності від самої діяльності, від її результату та процесу оцінювання діяльності, тобто. щось зовнішнє для цієї діяльності. У цьому випадку оцінка в очах учня набуває самодостатньої цінності та затемнює цінність його діяльності.

Діяльність підлітків, яка не підтримується належним чином когнітивними потребами та інтересами, орієнтована на її зовнішні характеристики, оцінку, стає неефективною, оцінка часто стає недоречною. Це призводить до того, що оцінка перестає відігравати мотиваційну роль для багатьох учнів, і тоді

навчальна робота лише втрачає для них всяку цінність. Тому вчителі, методисти та психологи в останні роки все частіше шукають нові форми оцінювання навчання учнів.

Для формування позитивної стійкої мотивації навчальної діяльності важливо, щоб основною оцінкою роботи студента був якісний аналіз цієї роботи, висвітлення всіх позитивних моментів, прогрес у засвоєнні матеріалу та виявлення причин існуючих недоліків, а не лише їх вказівки. Метою цього якісного аналізу повинно бути формування в учнів відповідного образу себе, твору, його відображення. Оцінка повинна мати друге місце в оцінюванні вчителя. Незадовільні оцінки слід застосовувати з особливою обережністю у поточному обліку, і спочатку, мабуть, краще взагалі їх не використовувати. Натомість вам просто потрібно вказати на прогалини в роботі, зазначивши, що дитина не знає цього і того, поки вона не засвоїть, вона не зможе. Такий аналіз потрібно десь записати. За допомогою тематичної форми обліку та оцінки діяльності учнів це легше зробити.

Для розвитку навичок самооцінки та самоконтролю роботи в учнів необхідно використовувати різні форми взаємоперевірки та взаємооцінки, завдання для рефлексії (аналізу) своєї діяльності. Як показують довготривалі експерименти, все це формує в учнів правильне і раціональне ставлення до бренду як до важливої, але, звичайно, не найважливішої цінності на роботі.

Отже, на навчальну мотивацію того чи іншого учня варто звернути увагу, тому як підліток - це складна індивідуальність з властивою їй своєрідною історією розвитку.

Тому слід впливати на особистість учня в цілому, віддаючи звіт в тому, в якому поєднанні (співвідношенні) знаходяться різні властивості його особистості. Становлення навчальних мотивів залежить від структури навчальної діяльності, до якої залучений підліток. Змінюючи її форми і зміст, можна впливати на навчальну мотивацію, перебудовувати її.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1 Короткий огляд традиційних методик, спрямованих на вивчення мотивації навчальної діяльності

Основними завданнями емпіричної частини курсової роботи є:

а) розробити набір методів та процедур дослідження, спрямованих на вивчення мотивації навчальної діяльності; вибрати надійні засоби психодіагностики;

б) провести емпіричне дослідження мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці.

Всього у дослідженні взяли участь 31 особа – підлітків Ізмаїльської загальноосвітньої школи № 10 (учні 8 класів - середній вік – 14-15 років).

Таблиця 2.1.

Кількісний аналіз респондентів дослідження

Респонденти підліткового віку				
Кількість осіб	чоловіча стать		жіноча стать	
	%	кількість осіб	%	кількість осіб
31	52	16	48	15

Поставлені завдання визначили хід емпіричної частини роботи, в якій виділено наступні етапи: підготовчий, діагностичний і аналітичний.

На підготовчому етапі дібрано систему методів і процедур отримання даних, що включає спостереження, бесіди, опитування, тестування.

Таким чином, змістом підготовчого етапу стало створення комплексу психодіагностичних методик, необхідних для дослідження мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці.

Для оцінки структури навчальної мотивації підлітків був запропонований метод діагностики структури навчальної мотивації школярів, автором якого є М. В. Матюхіна [76]. Метод призначений для діагностики мотивації навчання, визначення додаткових мотивів навчання.

- Пізнавальні мотиви. Вони пов'язані зі змістом навчальної діяльності та процесом їх здійснення. Учень хоче оволодіти новими знаннями, навчальними навичками, вміє розпізнавати цікаві факти, явища, виявляє інтерес до суттєвих властивостей явищ, закономірностей у навчальному матеріалі, теоретичних принципів, ключових ідей.

- Комунікативні мотиви. Позитивні мотиви, що полягають у бажанні зайняти певну посаду, поставити себе у стосунки з іншими, отримати їх схвалення та заслужити їх авторитет.

- Емоційні мотиви. Цей тип мотивації - це бажання здобути знання, які будуть корисні суспільству, бажання виконати свій обов'язок, розуміння потреби вчитися, високе почуття відповідальності. Студент усвідомлює соціальну необхідність.

- Мотив саморозвитку. Виникає інтерес до процесу та результату діяльності, прагнення до саморозвитку, розвитку будь-яких їх якостей та здібностей. Учень активний у процесі вирішення проблеми, пошуку способу її вирішення, результату тощо.

- Позиція школяра. Студент орієнтований на оволодіння методами набуття знань: інтерес до методів самостійного засвоєння знань, методів наукового пізнання, методів саморегуляції навчальної роботи, раціональної організації їх навчальної роботи.

- Мотив досягнення. Учень, мотивований на успіх, зазвичай ставить позитивну мету, бере активну участь у її реалізації та обирає засоби для досягнення цієї мети.

- Зовнішні (заохочувальні, каральні) мотиви проявляються, коли діяльність здійснюється з боргом, відповідальність за досягнення певної позиції серед однолітків, під тиском оточуючих. Школяр виконує завдання, щоб отримати хорошу оцінку, показує одноліткам здатність вирішувати проблеми та хвалить дорослого.

Для дослідження ставлення до навчання і навчальних предметів була використана методика, розроблена Г.М. Казанцевою [31]. Інструкція: «Чому ти взагалі вчишся? Уважно прочитайте наведені в списку мотиви навчальної діяльності. Оберіть з них 5 найбільш значущих для вас і відзначте їх хрестиком у відповідному рядку». Відповідно відповідями учня робиться висновок про наявну у нього ієрархію мотивів навчання. Перший розділ розроблений з метою виявлення бажаних навчальних предметів, другий - причин кращого ставлення до них, третій - для з'ясування того, чому учень взагалі вчиться, які мотиви переважають (світоглядні, суспільні, практично значущі, особистісні та ін.), на основі чого робиться відповідний висновок про провідні мотиви, що лежать в основі позитивного чи негативного ставлення до окремих предметів і до навчання в цілому.

Для дослідження пізнавальних труднощів була запропонована методика Н. П. Фетіскіна [76]. Методика дозволяє проаналізувати зовнішні (об'єктивні) і індивідуальні труднощі, з якими стикається підліток у навчальній діяльності, а також специфіку особистісної спрямованості в подоланні труднощів.

Для дослідження спрямованості на придбання знань була використана методика вивчення спрямованості на придбання знань, запропонована Е. П. Ільїним і Н. А. Курдюковою [12]. Школярам пропонуються 24 твердження-запитання з парними відповідями. З двох відповідей необхідно обрати одну і поруч із позицією запитання обвести літеру (а або б), яка відповідає обраній відповіді.

Форма проведення є бланковою, груповою або індивідуальною. нараховується по 1 балу за відповіді «так» на питання по позиціях 1-9 і за відповіді «ні» - по позиціях 10-12. Підраховується загальна сума балів.

Чим більше набрана сума балів, тим більшою мірою в учня виражена спрямованість на оцінку.

Проте слід зазначити, що мотивацію навчальної діяльності можна вивчати за допомогою інших психодіагностичних методик. Серед сучасних методик можна виокремити BrightLighton. Дана програма, розроблена DAP-Services (Чеська Республіка) на основі методу кольорових асоціацій (метод СА), - це комбінована техніка проектування, яка може бути використана для діагностики емоційної мотивації предмета, особливо для діагностики мотивації навчання учнів. BrightLighton дозволяє замінити велику кількість анкет та анкет, що використовуються для цієї мети, та підвищує надійність вимірювань.

Відповідно до основних компонентів мотивації навчання методика діагностики BrightLighton включає три важливі компоненти. Перевірте ці блоки:

- Ефективність організації викладання предметів у навчальному закладі в конкретному класі залежить від спрямованості учнів на здобуття нових знань, навчальних навичок, визначає глибину зацікавленості знаннями, інтерес до методів самостійного засвоєння знань, задоволеність організацією навчального процесу.
- Характер та збалансованість стосунків між адміністрацією учня та школи, вчителями, однокласниками, батьками. Бажання студента зайняти певну позицію у стосунках з іншими (викладачами, однокласниками), здобути їх схвалення, заслужити авторитет, різні спроби самоствердження - бажання взяти на себе керівництво, вплинути на інших учнів, домінувати в колективі тощо.
- Імовірність ризикованої поведінки. Відносини з однокласниками лежать в основі особистого життя учня, яке значною мірою визначає всі аспекти його поведінки та діяльності, включаючи навчання. Своєчасне виявлення та попередження потенційних конфліктних ситуацій у класі, негативний психологічний тиск на учнів з боку однокласників як у межах навчального закладу, так і в інших умовах,

таких як соціальні мережі, дозволяє підтримувати сприятливе навчальне середовище, впливає на успішність та успішність навчального процесу.

Інтернет-тест BrightLighton складається з ретельно підібраних слів, які з'являються послідовно під час тесту, причому кожне слово оточується вісьмома кольоровими кулями. Тест містить близько 120 слів на тему дослідження, і для кожного слова студенти вибирають 3 кольори з восьми, які, на їх думку, найкраще відповідають слову. Тестування займає максимум 20-30 хвилин.

Програма BrightLighton пропонує результати, які вчителі та батьки можуть використовувати для підвищення мотивації учнів.

2.2 Аналіз і інтерпретація результатів дослідження

Для оцінки структури навчальної мотивації підлітків була використана методика діагностики структури навчальної мотивації школярів, автором якої є М. В. Матюхіна. Результати дослідження за даною методикою представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Показники навчальної мотивації

№	Види мотивації	%
1.	Пізнавальні мотиви	58
2.	Комунікативні мотиви	39
3.	Емоційні мотиви	29
4.	Позиція школяра	26
5.	Досягнення	55
6.	Зовнішні мотиви	52

Для якісного аналізу результати дослідження за методикою М.В. Матюхіної представлені на рис. 2.1.

Результати нашого дослідження вказують на те, що найбільш вираженими в структурі навчальної мотивації в підлітковому віці є пізнавальні мотиви (58%), мотиви досягнення (55%) і зовнішні мотиви (52%).

Виразність пізнавального мотиву свідчить про те, що підлітки мотивовані на те, щоб придбати нові знання, навчальні навички, мають інтерес до навчального матеріалу, принципам і основним ідеям навчального матеріалу.

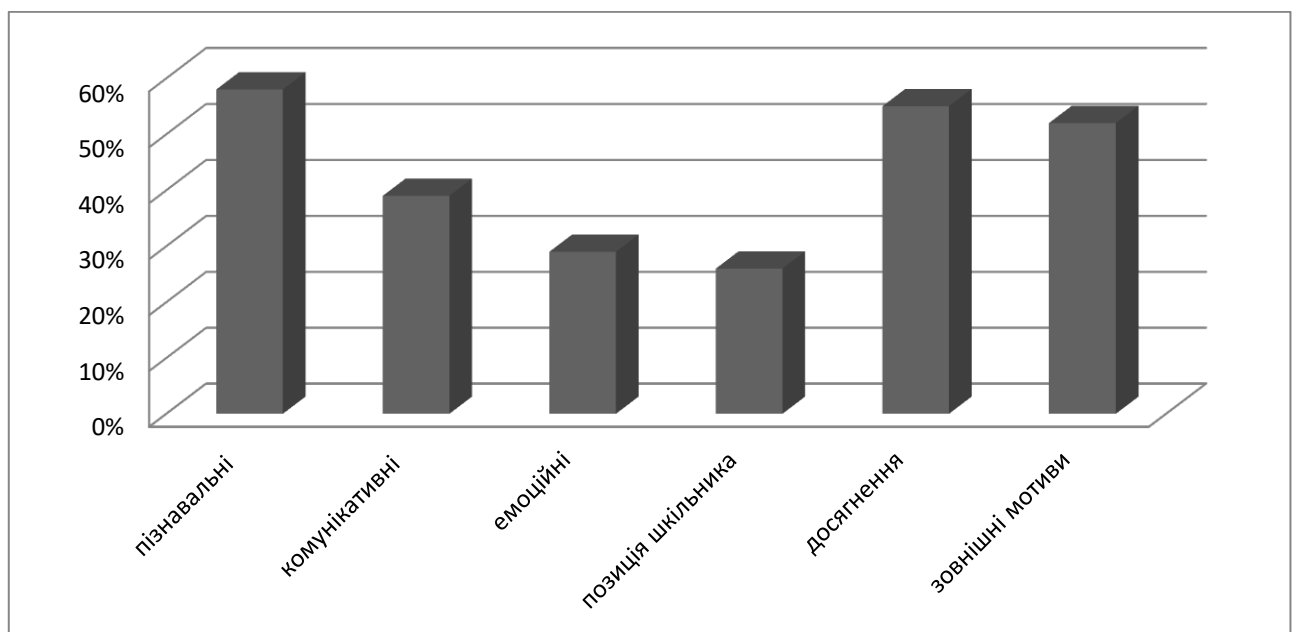

Рис. 2.1 Показники навчальної мотивації в підлітковому віці (за методикою діагностики структури навчальної мотивації школярів М. В. Матюхіної)

Виразність мотиву досягнення означає, що підлітки в процесі навчання ставлять перед собою цілі, включаються в їх реалізацію, обирають засоби для досягнення поставлених цілей.

Значна виразність зовнішніх мотивів (заохочення, покарання) свідчить про те, що діяльність здійснюється в силу боргу або заради придбання певного положення серед однолітків, а можливо, через тиск оточуючих.

За результатами дослідження також слід зазначити, що відмінності навчальної мотивації спостерігаються в залежності від статі респондентів (табл. 2.3).

При цьому якщо аналізувати результати вибору мотивів у юнаків і дівчат, то можна відзначити, що в цілому мотивація дівчат вище за всіма мотивами, а

вираженість мотивації до навчання у юнаків становить не більше 50% від загального числа досліджуваних.

Слід зазначити такі мотиви, як емоційні та зовнішні, за якими у юнаків вираженість мотиву становить 19% і 38%, а у дівчат 40% і 67% відповідно. Це говорить про те, що для дівчат більш важливо отримувати знання в силу боргу, обов'язку, розуміння необхідності вчитися, через тиск оточуючих, а також щоб домогтися похвали. Також мотив досягнення вважається пріоритетним для 67% дівчат і тільки для 44% юнаків, що свідчить про слабку виразність даного мотиву для підліткового віку.

Таблиця 2.3

Показники навчальної мотивації за статтю

№	Види мотивації	Хлопчики, %	Дівчата, %
1.	Пізнавальні мотиви	50	67
2.	Комунікативні мотиви	38	40
3.	Емоційні мотиви	19	40
4.	Позиція школяра	25	27
5.	Досягнення	44	67
6.	Зовнішні мотиви	38	67

Для якісного аналізу показники навчальної мотивації за статтю за методикою М.В. Матюхіної представлені на рис. 2.2.

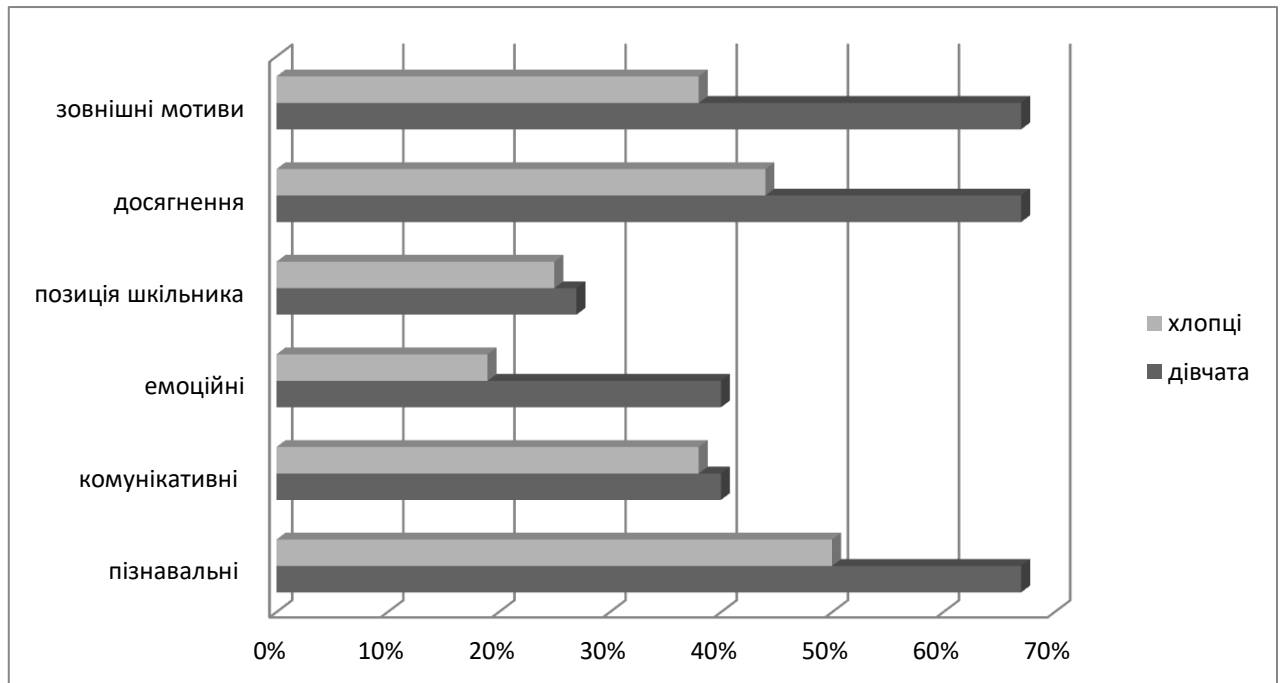

Рис. 2.2 Показники навчальної мотивації в підлітковому віці в залежності від статі (за методикою діагностики структури навчальної мотивації школярів М. В. Матюхіної)

Для дослідження ставлення до навчання і навчальних предметів була використана методика, автором якої є Г.М. Казанцева. Методика дозволяє виявити улюблені і нелюбимі предмети в школі, а також дізнатися причини, за якими той чи інший предмет є улюбленим / нелюбимим. Отже аналізуються причини, за якими підліток вчиться в школі. Результати дослідження показали, що в якості улюблених предметів юнаки найчастіше вибирають фізкультуру, а дівчата літературу, що говорить про те, що спрямованість в освіті юнаків і дівчат різниться.

Підлітки при виборі улюблених і нелюбимих предметів орієнтуються на наступні висновки:

- цікавий / не цікавий цей предмет;
- подобається / не подобається, як викладає вчитель;
- предмет легко / важко засвоюється;
- предмет потрібен / не потрібен для майбутньої роботи.

І зовсім не орієнтуються на такі доводи, як:

- батьки вважають / не вважають цей предмет важливим;

- предмет вимагає / не вимагає терпіння;
- товариші цікавляться / не цікавляться цим предметом;
- предмет сприяє / не сприяє розвитку загальної культури;
- предмет впливає / не впливає на зміну знань про навколишній світ;
- просто цікаво / нецікаво.

Можна зробити висновок, що підліткам важлива особиста зацікавленість в предметі, легкість в його освоєнні, необхідність предмета для майбутньої професії, а також відношення вчителів. Загальні мотиви інтересу до навчання, думка батьків і друзів не є пріоритетними для вибору улюблених / нелюбимих предметів.

З аналізу результатів тестування загальної мотивації до навчання було виявлено, що найбільш пріоритетними мотивами є:

- пізнавальні («хочу отримувати повні і глибокі знання», «для розширення розумового кругозору»),
- мотиви досягнення («хочу бути грамотним», «хочу бути розумним і ерудованим»),
- зовнішні мотиви («всі вчать, і я теж», «батьки змушують»), що підтверджує результати дослідження структури навчальної мотивації за методикою В. В. Матюхиной (рис. 2.1-2.2).

Дослідження показало, що доводи при виборі улюблених / нелюбимих предметів, а також мотиви до навчання не сильно розрізняються між юнаками та дівчатами.

Для дослідження пізнавальних труднощів була використана методика Н. П. Фетіскіна [76]. Методика дозволяє проаналізувати зовнішні (об'єктивні) і індивідуальні труднощі, з якими стикається підліток у навчальній діяльності, а також специфіку особистісної спрямованості в подоланні труднощів.

Таблиця 2.4

Зовнішні (об'єктивні) труднощі в навчальній діяльності в підлітковому віці
(за методикою Н.П. Фетіскіна)

№	Зовнішні (об'єктивні) труднощі	%
1.	відсутність свободи і самостійності	45
2.	нудні уроки, нелюбимі предмети	29
3.	відсутність порядку і дисципліни	6
4.	швидко втомлююся на уроці	6

Для якісного аналізу показники зовнішніх (об'єктивні) труднощів в навчальній діяльності в підлітковому віці (за методикою Н.П. Фетіскіна) представлені на рис. 2.3.

Як видно з представлених на рис. 2.3 результатів, основними труднощами, з якими стикаються підлітки в навчальній діяльності, є:

- відсутність свободи і самостійності (45%);
- нудні уроки, нелюбимі предмети (29%);
- відсутність порядку і дисципліни (6%);
- швидко втомлююся на уроці (6%).

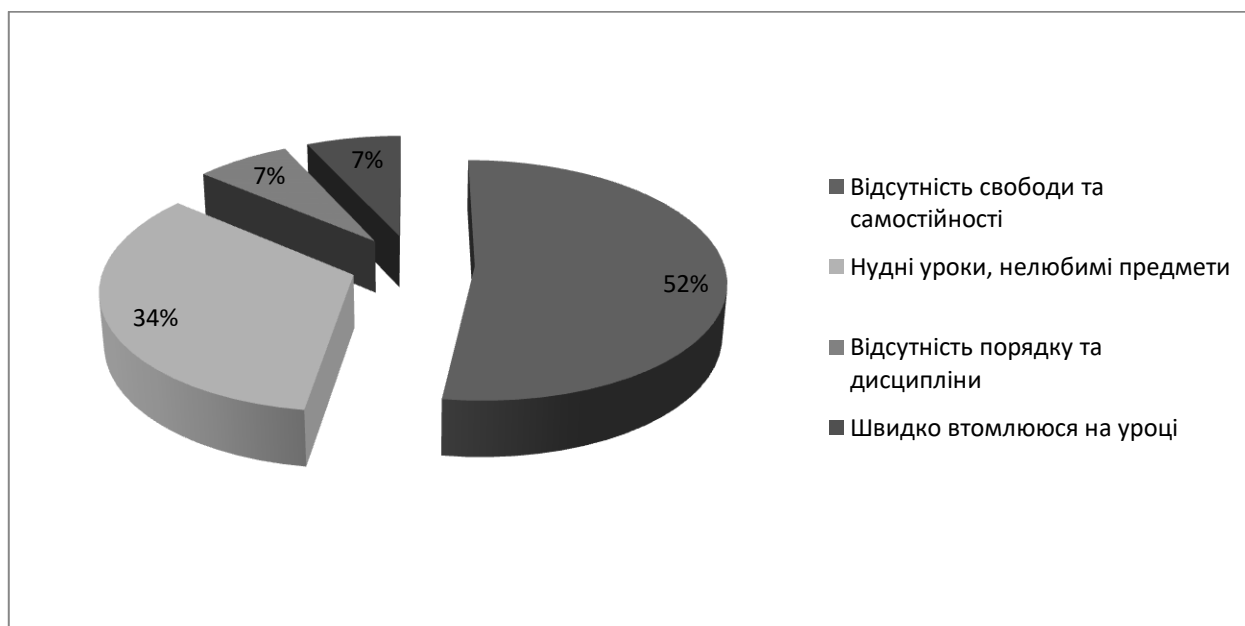

Рис. 2.3 Показники зовнішніх (об'єктивних) труднощів в навчальній діяльності в підлітковому віці (за методикою Н.П. Фетіскіна)

У статевому аспекті (рис. 2.4) юнаки більшою мірою виділяють труднощі, пов'язані з відсутністю свободи і самостійності (63%), в той час як для дівчат це не має переважного значення (27%). Дівчата виділяють такі труднощі, як відсутність порядку і дисципліни, а юнаки не обрали цей варіант.

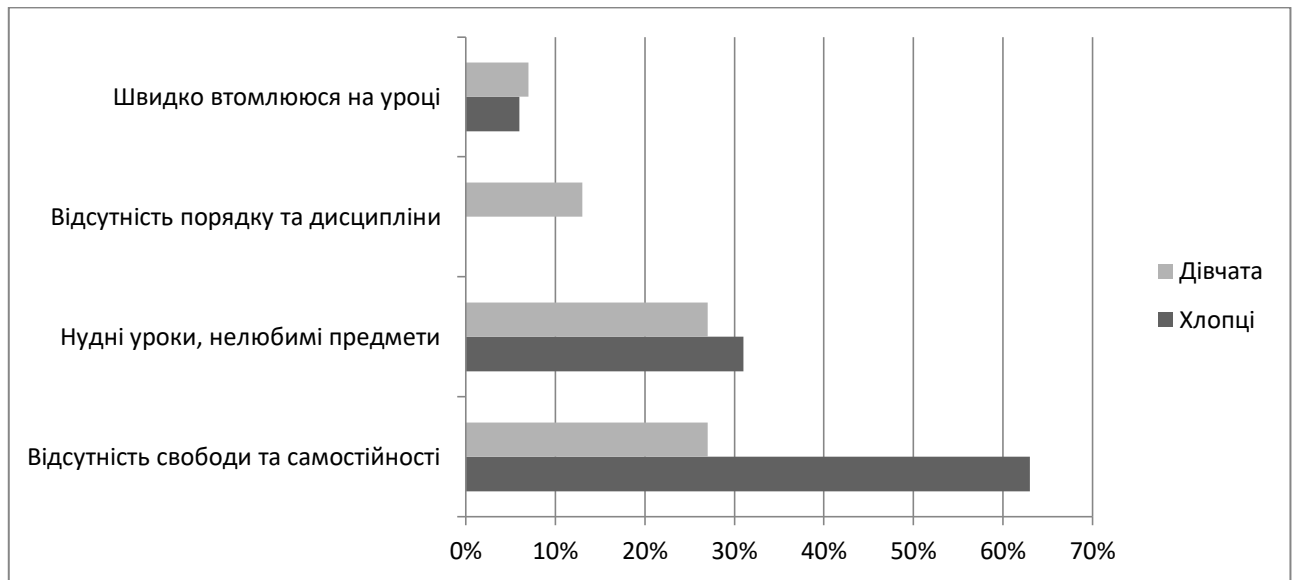

Рис. 2.4 Показники зовнішніх (об'єктивних) труднощів в навчальній діяльності в підлітковому віці за статевим аспектом (за методикою Н.П. Фетіскіна)

Дослідження зовнішніх і внутрішніх труднощів показало, що основним зовнішньою перешкодою в навчальній діяльності, на думку самих підлітків, є відсутність свободи і самостійності. Це підтверджує те, що для підлітків важливо, щоб до нього ставилися як до дорослого, відчуття і усвідомлення себе в якійсь мірі дорослою людиною.

Індивідуальні труднощі пов'язані в основному з нерозумінням нового матеріалу, а значить, підлітки, можливо, соромляться признатися в своєму нерозумінні через страх бути відкинутими, прагнуть уникнути критики.

У навчальній діяльності підлітки потребують такої допомоги, як:

- навчитися правильно організувати свій робочий день (58%);
- подолати труднощі в навчанні (22%);
- допомога у вивченні важких предметів (13%) (рис. 2.5).

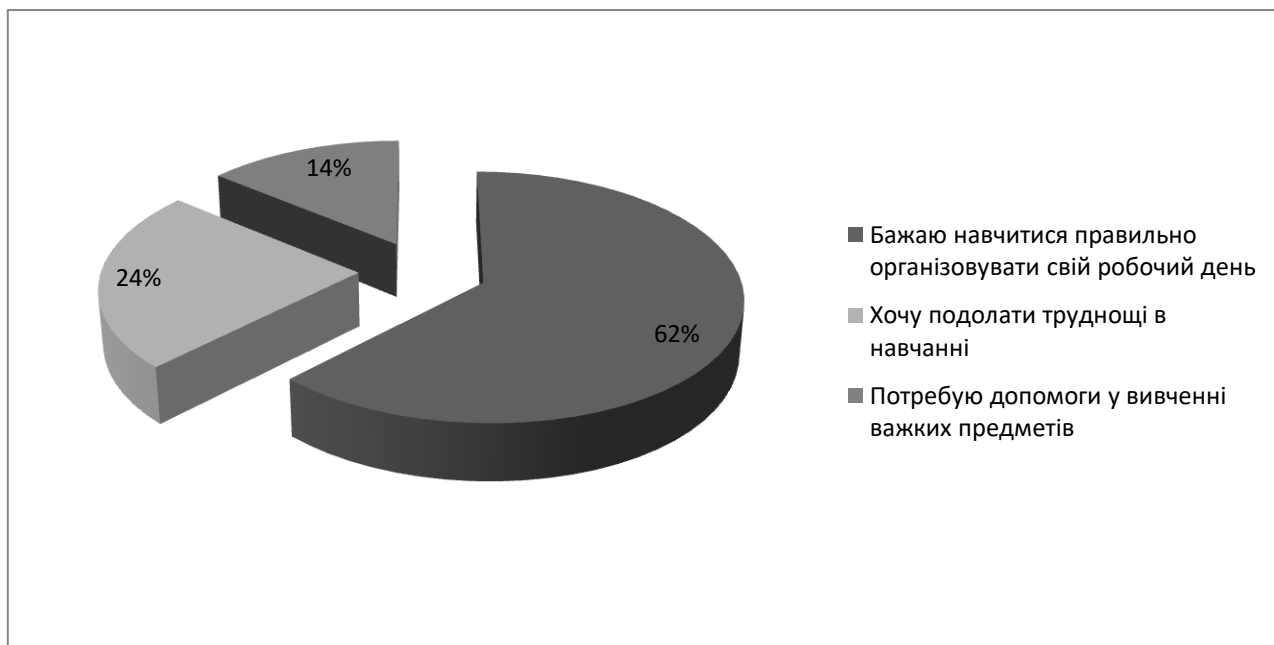

Рис. 2.5 Результати дослідження специфіки особистісної спрямованості в подоланні труднощів у навчальній діяльності в цілому по вибірці (за методикою Н.П. Фетіскіна)

Юнаки більше, аніж дівчата, потребують того, щоб подолати труднощі в навчанні.

Таким чином, переважна більшість підлітків хотіли б навчитися правильно організувати свій робочий день, що говорить про зниження самодисципліни через «кризовий» період розвитку підлітків. Нестійкість і широта інтересів, поява нових позакласних і позашкільних занять можуть призводити до того, що у підлітків знижується мотивація до навчання в школі.

Для дослідження спрямованості на придбання знань була використана методика вивчення спрямованості на придбання знань, запропонована Е. П. Ільїним і Н. А. Курдюковою [12].

Опитування за методикою спрямованості на придбання знань показав, що дана мотивація виражена менш ніж у 50% підлітків. При цьому у дівчат вона вище, ніж у юнаків (47 і 31% відповідно) (рис. 2.6).

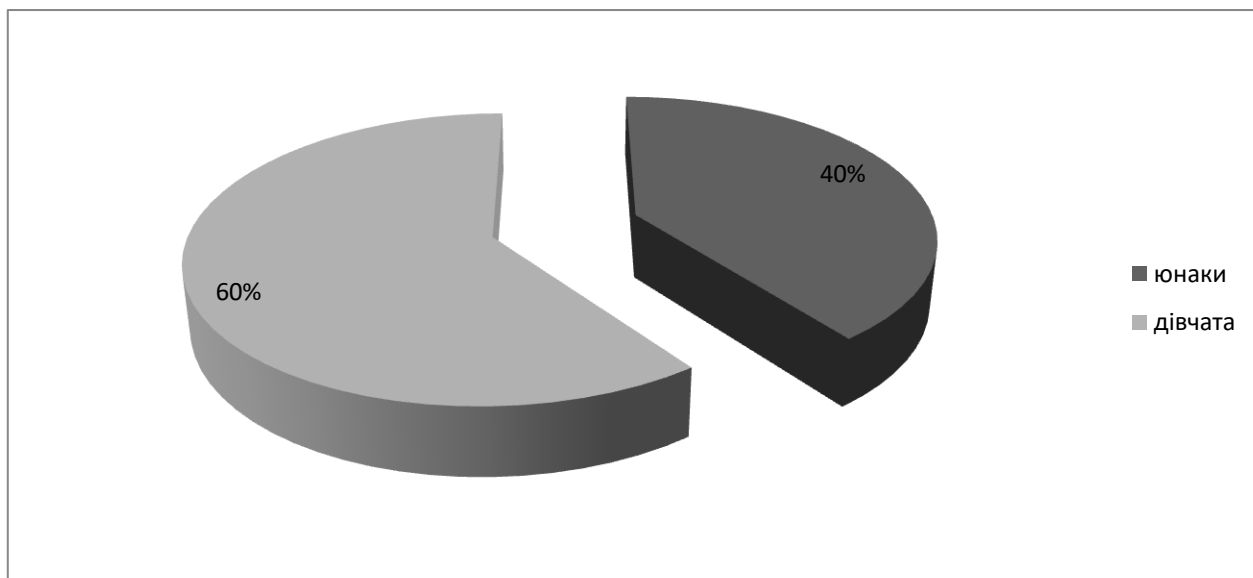

Рис. 2.6 Результати дослідження спрямованості на придбання знань в статевому аспекті (за методикою Е. П. Ільїна і Н. А. Курдюкової)

Статистична обробка даних (за допомогою статистичного U-критерію Манна-Уїтні) підтвердила достовірні відмінності виразності мотивів досягнення в навчанні юнаків і дівчат. Мотиви досягнення в навчанні більш виражені у дівчат. За іншими параметрами статистично достовірних відмінностей вираженості мотивів в навчанні юнаків і дівчат немає. Таким чином за отриманими результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1. У навчальній діяльності підлітків найбільш вираженими є такі мотиви:
 - пізнавальні мотиви;
 - мотиви досягнення;
 - зовнішні мотиви (заохочення, покарання).

При цьому в цілому рівень мотивації навчальної діяльності у дівчат вище, ніж у юнаків. Для дівчат також значимими є емоційні мотиви в навчанні.

2. При виборі шкільних предметів для підлітків важливий особистий інтерес до цих предметів, легкість їх засвоєння, симпатія до вчителя і необхідність знань для майбутньої роботи і практично не важливі такі доводи, як думка батьків і друзів, почуття обов'язку, проста цікавість при вивченні предмета. При цьому спрямованість при виборі шкільних предметів у юнаків і дівчат

різниться: юнаки частіше вибирають в якості улюбленого предмета фізкультуру, а дівчата літературу.

Дослідження ставлення до навчання і навчальних предметів підтверджує той факт, що для підлітків більш важливими є внутрішні особистісні мотиви, аніж соціальні.

3. Основним зовнішнім пізнавальним утрудненням в процесі навчання респонденти відзначили відсутність свободи і самостійності. Це підтверджує те, що для підлітків важливо, щоб до нього ставилися як до дорослого, відчуття і усвідомлення себе в якійсь мірі дорослою людиною. Причому для юнаків це більш важливо, ніж для дівчат.

Серед індивідуальних труднощів підлітки виділили нерозуміння нового матеріалу. Для подолання труднощів у навчанні підлітки хотіли б навчитися правильно організовувати свій робочий день.

4. Ступінь мотивації на придбання знань в цілому по всім респондентам нижче середнього рівня, що говорить про те, що підлітки не сильно зацікавлені в вчиненні дій, спрямованих на придбання знань, незважаючи на більш високий показник по пізнавальному мотиву в структурі мотивації.

Отримані результати емпіричного дослідження мають практичну значимість і можуть лягти в основу розробки програми психолого-педагогічного супроводу розвитку мотивації навчальної діяльності та формування професійної спрямованості підлітків.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

3.1 Психолого-педагогічні основи формування ціннісного ставлення до навчальної діяльності в підлітковому віці

Протягом багатьох років педагоги і психологи активно досліджують навчальну діяльність підлітків і намагаються знайти найкращий метод, за допомогою якого вчителі могли б викликати у підлітків активний пізнавальний інтерес до навчальної діяльності і який би сприяв міцному формуванню у підлітка ставлення до навчальної діяльності як до цінності. Однак однієї точки зору з приводу того, що необхідно робити для того, щоб вирішити цю проблему, до сих пір не існує, їх думки розходяться.

Одним з найважливіших елементів ціннісного ставлення у підлітка до навчальної діяльності є внутрішня мотивація. На думку Н.В. Бордовської, мотив, який лежить в основі мотивації, - це внутрішнє спонукання особистості до того чи іншого виду активності (діяльність, спілкування, поведінка), пов'язане із задоволенням певної потреби [6, с. 11].

Доцільно зазначити, що успішність навчальної діяльності підлітка безпосередньо залежить від сили мотивації. Протягом багатьох років вчені, говорячи про успішність навчальної діяльності, стверджували, що головну роль тут відіграє інтелектуальний розвиток особистості. Звичайно, не можна не враховувати цей фактор. Проте подальші дослідження по виявленню впливу інтелектуального розвитку підлітка на його успіхи в навчальній діяльності привели до інших висновків.

Так, в ході одного з таких досліджень було виявлено, що ніякого особливого зв'язку інтелектуального розвитку з успішністю немає. Успішність же залежить від різної сили, типу і якості сформованості мотивації. Для сильних учнів характерна наступна мотивація: їм необхідно якісно засвоювати знання, вони

прагнуть отримати міцні знання і практичні вміння (в цьому випадку ми бачимо прояв ціннісного ставлення до навчальної діяльності). Що стосується слабких учнів, то їх мотиви можна охарактеризувати наступним чином: для них в першу чергу важливо уникнути осуду за погане навчання, не позбутися авторитету серед однокласників і т.п. [9, с. 177].

А.К. Маркова [44; 47] вважає, що для формування пізнавальних мотивів необхідно правильно організувати навчальну діяльність підлітків. На жаль, на сьогоднішній день, дуже рідко сприймають саму навчальну діяльність як основне джерело навчальної мотивації. На думку вченого, необхідно, по-перше, орієнтувати учнів на самостійність добування знань в процесі навчальної діяльності, а не тільки на отримання готових знань, по-друге, формувати цю орієнтацію на спосіб отримання знань з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей підлітків.

Так, стимулювання пізнавальних інтересів учнів за допомогою змісту навчального матеріалу здійснюється завдяки:

- новизні змісту навчального матеріалу;
- оновленню вже засвоєних знань;
- використання сучасних досягнень науки;
- практичної значущості змісту знань;
- історичним довідкам.

Стимулювання пізнавальних інтересів підлітків за рахунок організації їх діяльності здійснюється завдяки:

- різноманіттю форм самостійної роботи;
- можливості оволодіння новими способами діяльності;
- проблемності навчання;
- елементів дослідження;
- творчої та практичної діяльності.

Активізації пізнавальних інтересів та формування ставлення до навчальної діяльності як до цінності, в залежності від відносин між учасниками навчального процесу, сприяє:

- створення сприятливого емоційного фону навчальної діяльності підлітків;
- позитивний емоційний стан самого вчителя, хороші взаємини вчителя і підлітка, заохочення [44, с. 81-87].

Божович Л.І. в своїх роботах про мотивації навчання стверджує, що кожна дитина має основні і другорядні мотиви навчання, які не мають самостійного значення. Другорядні мотиви завжди залежать від основних. І від того, який з мотивів для учня буде основним, залежить його ставлення до навчальної діяльності. В одних випадках таким основним мотивом може виявитися прагнення стати відмінником, в інших випадках - бажання здобути освіту, в третіх - прагнення отримати і засвоїти знання. Дослідження виявило, що обидві ці категорії мотивів необхідні для успішного здійснення не тільки навчальної, а й будь-якої іншої діяльності. Такий мотив, як прагнення отримати і засвоїти знання має великий вплив на підлітка, допомагаючи йому долати в процесі навчальної діяльності труднощі [6, с. 7-44].

Сприятливі умови формування ціннісного ставлення підлітка до навчальної діяльності можуть різні моделі навчання. Паніна Т.С. дуже ефективним вважає інтерактивне навчання.

Згідно педагогічного енциклопедичного словника, інтерактивне навчання - це навчання, побудоване на взаємодії учня з навчальним оточенням, навчальним середовищем, яке служить областю досвіду, що засвоюється [60, с. 107].

Дійсно можна помітити, що в процесі інтерактивного навчання відбувається формування ціннісного ставлення у підлітка. Т.С. Паніна заявляє у своїй роботі, що інтерактивні методи навчання, такі як, наприклад, «мозкова атака», «круглий стіл», «ділова гра», дозволяють поліпшити процес розуміння, засвоєння і творчого застосування знань при вирішенні задач. Підлітки більш активно включаються не тільки в процес отримання знань, а й використання знань. Інтерактивне навчання підвищує мотивацію учнів і їх залученість у вирішення обговорюваних проблем, що дає потужний емоційний поштовх до

подальшої пошукової активності учасників, спонукає їх до активної творчої діяльності [70, с. 12].

Особистісно-орієнтоване навчання також надає великі можливості для формування у підлітка ціннісного ставлення до навчальної діяльності, тому як при даному виді навчання створюються необхідні умови для розвитку кожного учня відповідно до його індивідуально-психологічних особливостей. З точки зору І.С. Якіманскої, облік індивідуальності в навчанні означає визнання унікальності та неповторності індивідуально-психологічних особливостей учня і надає можливості для максимального розвитку кожного учня.

Особистісно-орієнтоване навчання передбачає спеціальне конструювання навчального, дидактичного матеріалу у відповідності до змісту вже наявного досвіду учня, спрямоване на перетворення його досвіду. У процесі особистісно-орієнтованого навчання відбувається активне стимулювання підлітка до самоцінної освітньої діяльності, тому як він має можливість використовувати найбільш значущі для нього способи опрацювання навчального матеріалу при виконанні завдань.

Контроль і оцінка результату навчальної діяльності підлітка при особистісно-орієнтованому навчанні проводиться не тільки в результаті, але і в процесі навчання. Це дозволяє виявляти недоліки в трансформаціях, які здійснює підліток протягом його навчальної діяльності, а потім коригувати їх [88, с. 27-29].

Особистісно-орієнтоване навчання створює умови для формування у підлітків ціннісного ставлення до навчальної діяльності, так як цей вид навчання враховує індивідуально-психологічні особливості учня і в результаті призводить до підвищення пізнавальної активності, формування активної суб'єктної позиції підлітка на уроці та ціннісного ставлення до навчальної діяльності.

Від вчителя багато в чому залежить те, яке відношення буде у підлітка до навчальної діяльності. І в його силах і компетенції зробити так, щоб підліток не

тільки з радістю приходив на заняття, але і брав активну участь в навчальному процесі і ставився до навчальної діяльності як до особливої цінності.

Дослідник Н.А. Іваніщева вважає, що найбільш ефективною педагогічною технологією виступає метод проектів [29, с. 281].

О.А. Іванова крім методів проектів пропонує використовувати кейс-методи: «в шкільному навчанні кейс-метод дозволяє підвищити пізнавальний інтерес, поліпшити розуміння навчального матеріалу, сприяє розвитку дослідницьких, комунікативних та творчих навичок у вирішенні різних ситуацій, завдань» [30, с. 3].

Один з розробників проблемного навчання М.І. Махмутов, вважає, що проблемність, спонукає школяра до розумовому пошуку [50, с. 307]. Проблема на уроці повинна «виростати» не з академічної задачі, а з протиріч і проблем в реальному житті дитини, її особистого досвіду, що становить контекст вчення і в чому в тій чи іншій формі відбивається досвід громадський, соціокультурний [4, С. 210-220].

Зауважимо, що для реалізації даних цілей в нашій країні існує принцип зв'язку теорії і практики, в рамках якої застосовується технологія контекстного навчання, яку, в свою чергу, вперше обгрунтував А.А. Вербицький [12, с. 55]

Професор Г.К. Селевко зазначає, що технологія контекстного навчання використовується в профільних класах, професійних освітніх організаціях (ліцеї, коледжі) з метою оволодіння професією [68, с. 168].

Її відмінність полягає в тому, що за цією інформацією і сконструйованими з її допомогою завданнями, проблемними ситуаціями, моделями проглядаються контури професійного майбутнього.

За результатами дослідження Ф.М. Гаджіметова робить висновок, що «впровадження контекстного навчання сприяло підвищенню пізнавального інтересу до предмета, що підтверджується результатами анкетування учнів» [16]. В рамках реалізації контекстного навчання педагог розробила наступні матеріали для 5-6 класів: збірник контекстних завдань, фрагменти уроків із застосуванням ІКТ, теми і зміст учнівських проектів [17].

О.Н. Бабаєв вказує наступні «умови для внутрішнього мотивування процесу навчання:

- надання свободи вибору (навчальному закладу, викладачу, програми навчання, видів занять, форм контролю і ін.);
- максимально можливе зняття зовнішнього контролю. Мінімізація застосування нагород і покарань за результати навчання, тому як це послаблює внутрішню мотивацію;
- завдання навчання повинні виходити з запитів, інтересів і прагнень учня. Результати навчання повинні відповідати потребам підлітка і бути значущими для нього» [51, с. 15].

Як зазначає педагог М.І. Махмутов, «формуванню мотивації - значить не закласти готові мотиви і цілі в голову учня, а поставити його в такі умови і ситуації розгортання активності, де б бажані мотиви і цілі склалися і розгорталися б з урахуванням і в контексті минулого досвіду, індивідуальності, внутрішніх прагнень самого учня» [50, с. 11].

Оскільки у пізнавальної діяльності є суміжне поняття «пізнавальна активність», а деякі вчені її вважають синонімом, то є важливим розглянути умови формування пізнавальної активності, які, на думку О.Н. Бабаєва, складаються з: «максимальної опори на активну розумову діяльність учнів; ведення навчального процесу на оптимальному рівні розвитку учнів; емоційна атмосфера навчання, позитивний емоційний тонус навчального процесу» [51, с. 18]. Розвиток пізнавальної активності учнів залежить від навчального впливу на нього з боку вчителя, а також особистого досвіду самого учня.

Крім того, О.В. Іванов вважає, що «для забезпечення ефективності формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності повинні бути дотримані наступні умови: зміна самого процесу навчально-пізнавальної діяльності та організація на всіх етапах процесу формування навчально-пізнавальної діяльності психолого-педагогічного супроводу» [74].

При цьому О.А. Шляпникова зазначає, що «робота по підвищенню мотивації освітньої діяльності не замикається на індивідуальному супроводі

учнів, необхідно використовувати методи впливу на навчальну групу в цілому» [84, с. 17-18].

Тим часом, Ж.Е. Оспанова вважає, що «необхідна умова для розвитку мотивації до пізнавальної діяльності у підлітка - можливість проявити в навчанні розумову самостійність і ініціативність. Чим активніше методи навчання, тим легше викликати інтерес до навчання» [59, с. 264–265.].

Проте Ю.Я. Веретельникова вказує, що психолого-педагогічні умови розвитку повинні містити в собі: установки на саморозвиток; прагнення до осмислення своєї суб'єктності і самоцінності в діяльності, активну позицію в діяльності і ін. [13, с. 1533].

Психолог Т.А. Матіс основний акцент робить на специфіку відносин, що складаються між підлітками при реалізації тієї чи іншої форми спільної пізнавальної діяльності та мають принципове значення для становлення їх мотивації [36].

У контексті розвитку мотивації до пізнавальної діяльності у підлітків достатніми психолого-педагогічними умовами, на наш погляд, є:

- різні педагогічні стилі роботи;
- застосування контекстного і проблемного навчання;
- метод проектів, кейс-методи, активні методи;
- позитивний емоційний тонус, самостійність, ініціативність, саморозвиток, розвиток дослідницької діяльності;
- методи стимулювання і мотивації діяльності (опора на життєвий досвід, інтерес, створення проблемної ситуації і інші методи стимулювання діяльності).

Крім того, істотну роль в розвитку пізнавальної діяльності відіграє взаємодія, спільна діяльність і наявність психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу.

Необхідними можуть виступати такі умови, як:

- наявність потреби в пізнанні і задоволеності в ній; цікавості і допитливості; проблеми в реальному житті підлітка, які спонукають до особистісного змісту пізнавальної діяльності;
- позитивний емоційний тонус навчального процесу з урахуванням і в контексті минулого досвіду.

Таким чином, на підставі теоретичного та емпіричного аналізу виявлено психолого-педагогічні умови, що сприяють або перешкоджають розвитку мотивації до пізнавальної діяльності в основній загальноосвітній школі.

Відзначено, що в практиці основній загальноосвітній школі, як і в родині підлітка, упор часто робиться на методи, які знижують мотивацію до пізнавальної діяльності (отримання гарних оцінок і оцінок, нагорода і покарання, застосування єдиного стилю вчителями і батьками). Таким чином, необхідно створювати виявлені психолого-педагогічні умови з метою підвищення мотивації до пізнавальної діяльності підлітка в практиці основній загальноосвітній школі та його сім'ї.

3.2 Прийоми стимулювання і мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці

Багато вітчизняних психологів та педагогів (О.С. Арапов, О.І. Баришева, В.С. Болгарина, Л.І. Гуменюк, А.І. Дьомін, І.В. Жадан, О.В. Левчук, Л.М. Проколієнко, М.В. Савчин, Н.Д. Хмель та ін.) займалися розробкою прийомів стимулювання і мотивації навчальної діяльності.

Провідним видом діяльності в підлітковому віці є учіння, тому слід шукати можливості підвищення їх активності в цьому процесі, що сприятиме не тільки покращенню якості загальноосвітньої підготовки учнів, а й формуванню активної особистості в цілому.

Педагогічна практика використовує різні шляхи активізації, основний серед них - різноманітність методів і прийомів навчання, вибір таких їх поєднань, які

у виниклих ситуаціях підвищують рівень навчальної мотивації у дітей підліткового віку.

І.П. Підласий стверджує, що для формування повноцінної мотивації навчання підлітків важливо забезпечити такі умови:

- збагачувати зміст особистісно орієнтованим цікавим матеріалом;
- задовольняти пізнавальні запити і потреби учнів;
- організувати цікаве спілкування дітей між собою;
- заохочувати виконання завдань підвищеної складності;
- стверджувати гуманне ставлення до всіх учнів - здатним, відстаючим, байдужим;
- підтримувати рівний стиль відносин між усіма учнями;
- формувати активну самооцінку своїх можливостей;
- стверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;
- використовувати ефективну підтримку дитячих ініціатив, підбадьорювати учнів при виникненні у них труднощів;
- виховувати відповідальне ставлення до навчальної праці піклуватися про різноманітність методів і прийомів навчання.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень [7; 38; 52; 71; 87] дозволяє нам стверджувати, що навчальна мотивація визначається цілою низкою чинників:

- по-перше, вона визначається освітнім закладом;
- по-друге, організацією освітнього процесу;
- по-третє, особливостями того, хто навчається (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень домагань, самооцінка, взаємодія з іншими учнями і т. п.);
- по-четверте, особливостями педагога і, перш за все системою відносини його до учня, до справи;
- по-п'яте, специфікою навчального предмета.

Добре відомо, що ніщо так не привертає уваги і не стимулює роботу розуму, як дивовижне. Тому багато викладачів використовуються такі прийоми, які стимулюють внутрішні ресурси - процеси, що лежать в основі інтересу.

Розглянемо докладно методи розвитку навчальної мотивації у дітей підліткового віку.

Метод «Дидактичні ігри» - спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, з яких учням пропонується знайти вихід. Головне призначення цього методу - стимулювати пізнавальний процес.

Метод «Ситуація успіху» - це таке цілеспрямоване, організоване поєднання умов, при якому створюється можливість досягти значних результатів в діяльності, це результат продуманої, підготовленої стратегії, тактики. Різниться успіх і очікування особистості.

Метод «Змагання» - це метод, при якому природна потреба школярів до суперництва направляється на виховання потрібних людині і суспільству властивостей. Змагаючись між собою, школярі швидко освоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості. Особливо велике значення має змагання для відстаючих: порівнюючи свої результати з досягненнями товаришів, вони отримують нові стимули для зростання і починають докладати більше зусиль.

Отже, вчитель постійно повинен вивчати мотиви навчання і поведінки своїх учнів. Педагог повинен добре знати прийоми збудження інтересу школярів, вміти ними користуватися в залежності від ситуації.

Використання методу проектів. У початковій школі особливе місце займає проектна діяльність, в основі якої лежить розвиток пізнавальних навичок учнів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, розвивати творче мислення, вміння побачити і вирішити проблему, а також направлено на навчання дітей елементарним прийомом спільної діяльності під час проектів. Проектна діяльність являє собою розгорнуту структуру навчальної діяльності. Можливі продукти проектної діяльності дітей

підліткового віку: журнал, пам'ятка, тест по темі, презентація, твір оповідання, колаж, стінгазета, відеоролик за темою.

Метод створення проблемної ситуації. Суть її полягає в тому, щоб «не подавати знання в готовому вигляді. Навіть якщо немає ніякої можливості повести дітей до відкриття нового, завжди є можливість створити ситуацію пошуку ... ». Створення проблемної ситуації можливо через формулювання проблемних питань, завдань або завдань пошукового характеру. На кожному з етапів уроку можна використовувати проблемні питання:

- питання, адресовані учням, в яких стикаються протиріччя;
- питання, які потребують встановлення подібності та відмінності (чим менше очевидно ця різниця або схожість, тим цікавіше його виявити);
- питання щодо встановлення причинно-наслідкових зв'язків (відкриття кожної причини - крок до глибшого розуміння).

Таким чином, нами були розглянуті методи формування навчальної мотивації.

Розглянемо прийоми підвищення інтересу до навчального матеріалу. На кожному етапі важливо підтримувати навчально-пізнавальну мотивацію учнів, починаючи з повідомлення нової теми і закінчуючи оцінюванням знань школярів.

Для того щоб мотивувати підлітка до навчального процесу, потрібно вивчення нової теми починати в незвичайній формі.

Для цього деякі вчені [29; 32; 64; 68] пропонують використовувати прийом «Приваблива мета». Ставиться перед учнями проста, зрозуміла і приваблива мета, при досягненні якої вони волею-неволею виконують і ту навчальний дію, яку планує вчитель. Приклад. Тема: «Властивості води». Мета вчителя - розглянути з дітьми властивості води. Перед учнями ж я ставлю іншу мету - дізнатися, чому взимку під час сильних морозів лопаються водопровідні труби.

Проте І.В. Жадан пропонує прийом "Відстрочена відгадка", завдяки якому вдається утримувати інтерес протягом тривалого відрізка часу. Даний прийом можна використовувати в двох варіантах.

1 варіант. На початку уроку задається класу загадка (викладається дивовижний факт), відгадка до якої буде відкрита на уроці при роботі над новим матеріалом.

Приклад: «Це і фільтр, і грубка, і сторожовий пост» (ніс)

2 варіант. Загадка (дивовижний факт) дається в кінці уроку, щоб почати з неї наступне заняття. «На наступному уроці учні дізнаються про кращі пилососи в природі». (Рослини, а саме - тополя). Тема: Повітря повинне бути чистим».

Також при повідомленні теми уроку і його цілі використовується прийом «Прогнозування». Наприклад, урок літературного читання. «Послухайте назву твору, з яким будемо працювати на уроці, і спробуйте визначити жанр твору, тему».

Одним з ефективних способів формування і збереження мотивації у молодших школярів є створення ситуацій успіху. Для появи інтересу до досліджуваного предмета необхідно розуміння потрібності, важливості, доцільності вивчення даної теми. Цьому можуть сприяти такі прийоми:

Прийом «Оратор». За 1 хвилину переконайте свого співрозмовника в тому, що вивчення цієї теми просто необхідно.

Прийом «Автор». Якби ви були автором підручника, як би ви пояснили учням необхідність вивчення цієї теми?

Прийом «Профі». Виходячи з майбутньої професії, навіщо потрібно вивчення цієї теми?

Наприклад, математика, 6 клас, тема «Середнє арифметичне».

«Вірні - невірні твердження». Пропоную кілька тверджень по ще не вивченій темі. Діти вибирають «вірні» твердження, покладаючись на власний досвід або просто вгадуючи. У будь-якому випадку вони налаштовуються на вивчення теми, виділяють ключові моменти, а елемент змагання дозволяє утримувати увагу до кінця уроку. На стадії рефлексії повертаємося до цього прийому, щоб з'ясувати, які з тверджень були вірними.

Прийом «Лови помилку». Пояснюючи матеріал, навмисно допускаю помилку. Спочатку учні попереджаються про це заздалегідь. Іноді їм можна в разі виявлення моєї навмисної помилки «сигналізувати» про це інтонацією або жестом. Треба навчити учнів миттєво припиняти помилки умовним знаком або поясненням, якщо таке потрібно. Потрібно заохочувати увагу учнів.

Прийом «Подивися на світ чужими очима». Ніщо так не привертає уваги і не стимулює роботу розуму, як незвичайне. Тема: «Кругообіг води» Учень пропонується уявити себе сніжинкою. Потрібно описати всі події, що відбуваються з ним.

Прийоми повторення пройденого на уроці. На етапі повторення вивченого матеріалу важливо, щоб учням було цікаво опрацювати цей матеріал. Як же це можна зробити? Використовувати можна різні прийоми, щоб, виконуючи завдання, учень самостійно і по-своєму виражав отримані на уроці знання.

Прийом «Своя опора». Учень складає власну опорну схему або розгорнутий план відповіді за новим матеріалом. Складання алгоритмів, пам'яток. Приклад, алгоритм розбору речення.

Прийом «Повторення з розширенням». Учні складають серію питань, відповіді на які дозволяють доповнити знання нового матеріалу.

Прийом «Свої приклади». Учні готують свої приклади до нового матеріалу. Можливо також творчі завдання, висунення ідей щодо застосування вивченого матеріалу.

Прийом «Повторення з одночасним контролем». Учні складають серію контрольних питань до вивченого на уроці матеріалу у вигляді тесту, кросворду. Потім одні учні задають свої питання, інші на них відповідають.

На етапі самоконтролю і самооцінки підвищити навчально-пізнавальну мотивацію школярів допомагає така форма організації навчальної діяльності, як робота в парі «учень - учень».

Наприклад. Кожен учень отримує картку, яка містить питання і три варіанти відповіді. Правильним можуть бути один, два, а, іноді, і всі три варіанти. Учень робить вибір і готується пояснювати сусідові, чому він так вважає. Далі

приймається групове рішення, що є важливим для коригування особистісних якостей. Потім слово надається групі. Озвучується вірний варіант. У висновку кожен учень сам оцінює свій результат.

На уроці пропонуємо учням помінятися зошитами, перевірити і виправити помилки в роботах один одного. Діти вже не грають в «вчителів» і «учнів». Вони беруть участь у взаємоперевірці будь-якого навчального продукту: самостійної роботи, домашнього завдання.

Перевірка домашнього завдання теж може проходити в незвичайній формі. Вивчений вірш учні розповідають один одному в парах. Оцінюють. Число завдань, побудованих за принципом самоконтролю і взаємоконтролю треба поступово збільшувати.

Відкриті завдання. Великий інтерес школярі виявляють до тієї інформації, яка допомагає їм вирішувати життєві проблеми. Тому навчання обов'язково потрібно пов'язувати з практичними потребами учня.

Для включення дитини в активну пізнавальну діяльність даються «відкриті домашні завдання (по А.В. Хуторському) - пов'язую досліджуваний матеріал з повсякденним життям і з інтересами учнів. Наприклад, підготувати повідомлення про своє хоббі; переглянути періодичну пресу, телепередачі і підготувати повідомлення про улюблений вид спорту; робота над проектом «Скільки повинен важити твій портфель?».

Домашні завдання можуть бути диференційованими, індивідуальними, парними, груповими, за вибором з обов'язкових завдань, добровільні (по ліквідації прогалин в знаннях), їх можна виконувати самостійно і з батьками. Таким чином, урок починається з формування мотивації і закінчується мотивом для майбутньої самостійної навчальної діяльності.

Використання диференційованих завдань. На різних етапах уроку можна часто використовувати і інші форми і методи діяльнісного підходу, що підвищують навчально-пізнавальну мотивацію школярів.

Диференційовані завдання, на наш погляд, в значній мірі сприяють активній розумовій діяльності всіх учнів, незалежно від їх здібностей і можливостей, тим самим підвищують навчально-пізнавальну мотивацію.

Під рівневою диференціацією навчання розуміється поділ учнів на групи, які виконують навчальні завдання різної складності, які освоюють навчальний матеріал на різних рівнях глибини.

Деякі вчені [1; 19; 23; 72] пропонують включати диференційовану роботу на різних етапах уроку в залежності від його цілей і завдань. Завдання з усіх предметів представляються як різнорівневі, що дозволяють не загальмувати розвиток «сильних» учнів і допомогти «слабким» подолати труднощі навчання. При цьому кожен учень має можливість спробувати вирішити будь-яке завдання, нехай за допомогою інших (вчителів або однолітків), тобто в зоні найближчого розвитку. Більш того, наявність змісту навчання, що розширює межі програмних вимог, дозволяє забезпечити і перспективний розвиток учнів.

«Постав сусіду питання». Учень при виконанні домашньої роботи зустрівся з якимось ускладненням, тоді він готує конкретне питання сусідові, який задає на наступному уроці. Якщо сусід по парті не може відповісти на питання, в такому випадку це питання адресується класу або вчителю.

На будь-яких заняттях не обійтися без завдань, які мають пошуково-дослідницький характер (учні самостійно вирішують завдання, сформульовані ними самими або обрані із запропонованих викладачем):

- «Об'єднай за спільною ознакою»
- «Знайди помилку»
- «Знайди зайве і аргументуй»
- «Знайди відсутній факт для достовірності» і ін.

Будь-яка діяльність повинна бути оцінена. Тому ще одним з важливих умов формування і розвитку внутрішніх мотивів навчання є оцінка навчальної діяльності, яка відображала б не тільки рівень знань, а й ступінь прикладених зусиль.

Досягнення учнів незалежні один від одного, у кожного своя точка відліку, свій старт, темп і мета.

На додаток до оцінки за результатами засвоєння матеріалу можна використовувати моніторинг активності на занятті.

Що дає використання моніторингу?

Для «сильних» учнів моніторинг піднімає рейтинг п'ятірки, тому що мало вірно вирішити і отримати результат, необхідно вміти обґрунтовувати, бачити помилки, шукати нові підходи до вирішення того чи іншого питання.

Для «слабких» учнів моніторинг забезпечує стабільність прикладених зусиль, направляє на підвищення якості процесу діяльності, для них моніторинг є "накопичувачем" їх досягнень. Адже як тільки заповниться його рядок, нехай не за один урок, він отримає заповітну "4".

Цінність моніторингу в тому, що жоден навіть невеликий успіх учня не залишається непоміченим. Оцінка стає більш значущою і конкретнішою для учнів, вона тепер є регулятором активності навчально-пізнавальної діяльності дитини.

А для вчителя цей моніторинг є ще і діагностикою, на підставі якої можна спостерігати розвиток (за часом і характером) мотивації навчання у кожного учня і класу в цілому.

«Дивуй». Суть цього прийому полягає в тому, щоб залучити інтерес до майбутньої роботи чимось незвичайним, загадковим, проблемним, спонукаючи всіх учнів залучитися до роботи з перших хвилин заняття.

«Інтелектуальна розминка». Починаючи заняття, піднімається мовчки картка (на ній малюнок, фігура, символ і т.п., з вихідними декількома даними або зовсім без них).

Хлопці знають, що питань не буде, вони самі повинні придумати задачу або поставити питання.

Методична цінність прийому:

- активне включення в роботу кожного;
- розвиток логічного і критичного мислення;

- систематизація знань і умінь;
- можливість вибору своєї діяльності учнями.

Кожен бере участь та слухає іншого учня, запам'ятовує його досвід, який стане йому в нагоді в наступний раз. Оцінюється оригінальність і продуктивність творчих зусиль. Чим менше схожість нового завдання з попереднім, тим цікавіше і продуктивніше процес пізнання.

Аналіз сучасних досліджень [47; 64; 71; 83] дозволяє виділити три шляхи (умови) розвитку і підвищення мотивації навчання:

- створення на занятті ситуації успіху для учнів;
- застосування нетрадиційних методів і форм організації уроку;
- застосування моніторингу активності учнів на занятті.

У старших підлітків з'являються інші потреби - бути популярним, йому важливо утвердитися у власній думці, прийняти самого себе як значущого. Ось з цього моменту необхідно переходити на рівневу систему навчання, що розвиває особистість. Ця система дає право дитині самій визначати рівень знань, форми самостійної роботи, самостійно розбирати теоретичний матеріал, генерувати ідеї. Найголовнішим завданням, яке постає перед вчителем - це "особистісно-мотивоване забезпечення діяльності учня" (критерій технологічності процесу навчання). В основу даної системи покладено такі принципи:

- принцип навчання, що виховує - вчитель вчить самостійності, вмінню планувати свою діяльність, самостійно приймати рішення, розвивати волю і цілеспрямованість;
- принцип орієнтації на зону найближчого розвитку - замінити і не пропустити найменший успіх, закріпити його і йти далі, вище;
- принцип орієнтації на успіх - кожен учень має право бути розумним на уроці;
- облік результатів навчальної діяльності через систему завдань і накопичувальну систему оцінок;

- принцип діалогічності і співробітництва - передбачає зміну функцій вчителя. Вчитель поруч з учнями, і разом з ними вирішує їх проблеми, радіє їхнім успіхам.

Цікаво робити те, що вимагає напруги, але труднощі повинні бути посильними. "Неправомірне полегшення навчального матеріалу, не виправдано повільний темп його вивчення, багаторазові, одноманітні повторення не можуть сприяти інтенсивному розвитку" [27, с. 11].

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Мотивація - один з чинників успішного навчання учнів на уроках.
2. Зниження позитивної мотивації учнів веде до зниження успішності та ефективності навчання.
3. Розвиток мотивів, пов'язаних з утриманням і процесом навчання, дозволяє підвищити результативність навчання по всіх загальноосвітніх предметах.
4. Використання в навчальній діяльності методів і прийомів сучасних педагогічних технологій формує позитивну мотивацію дітей, сприяє розвитку основних розумових операцій, комунікативної компетенції, творчої активної особистості.

Вчення тільки тоді стане для учнів радісним і привабливим, коли вони самі будуть вчитися: проектувати, конструювати, досліджувати, відкривати, тобто пізнавати світ в повному розумінні цього слова. Пізнання через напругу своїх сил, розумових, фізичних, духовних. А це можливо тільки в процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності на основі сучасних педагогічних технологій.

Педагог повинен розуміти, що якими знаннями він не володів, якими методиками володів, без позитивної мотивації, без створення ситуації успіху на уроці, такий урок приречений на провал, він пройде повз свідомість учнів, не залишивши сліду в ньому.

ВИСНОВКИ

Проблема розвитку мотивації навчальної діяльності школярів підліткового віку набуває особливої актуальності і соціальної значимості на сучасному етапі розвитку середньої загальноосвітньої школи.

Для вирішення цієї проблеми в нашому дослідженні ставилися наступні завдання: а) на основі аналізу психолого-педагогічної літератури встановити зміст понять мотиву і мотивації і їх значення в навчальній діяльності; б) дослідити та теоретично обґрунтувати психологічні умови підсилення мотивації навчальної діяльності; в) виявити та експериментально перевірити найбільш значущі мотиви навчання школярів підліткового віку; г) теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні основи формування ціннісного ставлення до навчальної діяльності в підлітковому віці; д) запропонувати прийоми стимулювання і мотивації навчальної діяльності в підлітковому віці.

Аналіз сучасних досліджень психолого-педагогічного характеру показав, що мотивація навчальної діяльності носить полімотивований і багаторівневий характер, вона дуже динамічна. Структура її, на нашу думку, залежить від організації навчальної діяльності та специфічних психологічних особливостей вчителя і учня.

Джерелом стимуляції і розвитку мотивації навчальної діяльності є зміст навчального матеріалу, адекватні методи його подачі, характер організації навчання, а також організація самостійної розумової праці учнів. Важливим фактором, що сприяє розвитку мотивації навчальної діяльності у школярів підліткового віку, є створення в навчальній діяльності ситуацій успіху і неуспіху. Шляхами, що сприяють формуванню та розвитку необхідної мотивації, як показало дослідження, є гуманістичні концепції навчання (створення атмосфери довіри, доброзичливості, недопущення конфліктів, внутрішньої свободи), обґрунтування особистої практичної значущості знань, вміння, навичок.

В ході нашого дослідження визначено відмінності у вираженості мотивів досягнення в навчанні юнаків і дівчат. Мотиви досягнення в навчанні більш виражені у дівчат. За іншими параметрами статистично достовірних відмінностей у вираженості мотивів в навчанні юнаків і дівчат немає. Таким чином за отриманими результатами нашого емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. У навчальній діяльності підлітків найбільш вираженими є такі мотиви:

- пізнавальні мотиви;
- мотиви досягнення;
- зовнішні мотиви (заохочення, покарання).

При цьому в цілому рівень мотивації навчальної діяльності у дівчат вище, ніж у юнаків. Для дівчат також значимими є емоційні мотиви в навчанні.

2. При виборі шкільних предметів для підлітків важливий особистий інтерес до цих предметів, легкість їх засвоєння, симпатія до вчителя і необхідність знань для майбутньої роботи і практично не важливі такі доводи, як думка батьків і друзів, почуття обов'язку, проста цікавість при вивченні предмета. При цьому спрямованість при виборі шкільних предметів у юнаків і дівчат різниться: юнаки частіше вибирають в якості улюбленого предмета фізкультуру, а дівчата літературу.

Дослідження ставлення до навчання і навчальних предметів підтверджує той факт, що для підлітків більш важливими є внутрішні особистісні мотиви, аніж соціальні.

3. Основним зовнішнім пізнавальним утрудненням в процесі навчання респонденти відзначили відсутність свободи і самостійності. Це підтверджує те, що для підлітків важливо, щоб до нього ставилися як до дорослого, відчуття і усвідомлення себе в якійсь мірі дорослою людиною. Причому для юнаків це більш важливо, ніж для дівчат.

Серед індивідуальних труднощів підлітки виділили нерозуміння нового матеріалу. Для подолання труднощів у навчанні підлітки хотіли б навчитися правильно організовувати свій робочий день.

4. Ступінь мотивації на придбання знань в цілому по всім респондентам нижче середнього рівня, що говорить про те, що підлітки не сильно зацікавлені в вчиненні дій, спрямованих на придбання знань, незважаючи на більш високий показник по пізнавальному мотиву в структурі мотивації.

5. Визначено три шляхи (умови) розвитку і підвищення мотивації навчання:

- створення на занятті ситуації успіху для учнів;
- застосування нетрадиційних методів і форм організації уроку;
- застосування моніторингу активності учнів на занятті.

6. Зниження позитивної мотивації учнів веде до зниження успішності та ефективності навчання.

7. Розвиток мотивів, пов'язаних з утриманням і процесом навчання, дозволяє підвищити результативність навчання по всіх загальноосвітніх предметах.

8. Використання в навчальній діяльності методів і прийомів сучасних педагогічних технологій формує позитивну мотивацію дітей, сприяє розвитку основних розумових операцій, комунікативної компетенції, творчої активної особистості.

Отримані результати емпіричного дослідження мають практичну значимість і можуть лягти в основу розробки програми психолого-педагогічного супроводу підсилення мотивації навчальної діяльності та формування професійної спрямованості підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арапов О.С., Левчук О.В. Структура систем мотивації та мотиви діяльності людини. // Проблеми гуманізму і освіти: Зб. матеріалів наук.-метод. конф., м. Вінниця, 21-22 трав. 2002 р.: В 2 т. – Вінниця, 2002. – Т. 1. – С. 158-162.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 158 с.
3. Баришева О.І. Самовизначення та самореалізація як мотив участі старшокласників у груповій роботі: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психол. ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2001. – 20 с.
4. Блинова, Е.Р. Мотивация учебно-познавательной деятельности школьников с помощью контекстной задачи. Пять процентов мотивированных детей — не мало ли? [Текст] / Е.Р. Блинова // Народное образование. 2010. — № 6. — С. 210-220.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
6. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – М., 1995. – С. 20-55.
7. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 352 с.
8. Болгарина В.С., Гуменюк Л.І. Вивчення мотивації учіння засобами педагогічної соціалізації // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 17. – С. 7-14.
9. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: учебник для вузов. – СПб:Питер, 2000. – 304 с.

10. Вербицкий А.А. Концепция знаково-контекстного обучения в вузе // Вопр. психологии. – 1987. – № 5. – С. 31-39.
11. Вербицкий А.А., Бакшаева Н.А. Проблема трансформации мотивов в контекстном обучении // Вопр. психологии. – 1997. – № 3. – С. 12-21.
12. Вербицкий, А.А. Психолого-педагогические основы контекстного обучения в вузе: дис. ... д-ра пед. наук в форме научного доклада [Текст] / А.А. Вербицкий. — М., 1991. — 55 с.
13. Веретельникова, Ю.Я. Ценностное самоопределение студентов медицинского вуза: психолого-педагогические условия [Текст] / Ю.Я. Веретельникова, Т.В. Роди-онова, М.Ю. Мухина, Д.В. Чернышков, В.В. Масляков // Sociological sciences fundamental research. — 2015. — № 2. — С. 1532-1536.
14. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 283 с.
15. Выготский Л.С. Предисловие к русскому переводу книги Э.Торндайка “Принципы обучения, основанные на психологии” // Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. – М., 1982. – Т. 1. – С. 176-195 с.
16. Гаджиметова, Ф.М. Контекстное обучение как средство формирования математической компетентности учащихся [Текст] / Ф.М. Гаджиметова [Электронный ресурс]. — URL: <http://gigabaza.ru/doc/87414-pall.html> (дата обращения: 20.03.2020).
17. Гальперин П.Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 45 с
18. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
19. Джидарьян И.А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности // Теоретические проблемы психологии личности / Отв. ред. Е.В.Шорохова. – М., 1974. – С. 145-169.
20. Додонов Б.И. Структура и динамика мотивов деятельности // Вопр. психологии. – 1984. – № 4. – С. 126-130.

21. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с.
22. Дьомін А.І. Психолого-фізіологічні основи активізації навчання // Формування активності студентів у навчанні. – К., 1998. – С. 59-95.
23. Дьяченко В.К. Общие формы организации процесса обучения. – Красноярск, 1984. – 325 с.
24. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении: О коллектив. способе учеб. работы: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
25. Жадан І.В. Психологічні умови формування учбово-пізнавальних мотивів: На матеріалі трудового навчання підлітків: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 1993. – 138 с.
26. Занюк С.С. Психологія мотивації: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
27. Захаров С.В. Формування пізнавальних інтересів учнів основної школи у процесі позакласної роботи: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 19.00.07 / Ін-т пробл. вихов. АПН України. – К., 2001. – 20 с.
28. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. – Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 1999. – 384 с.
29. Иванищева, Н.А. Мотивация учащихся к познавательной деятельности и личным достижениям на уроках географии [Текст] / Н.А. Иванищева // Современные проблемы гуманитарных и естественных наук. Материалы XVII Международной научно-практической конференции. — М., 2013. — С. 281–283.
30. Иванова О.А. Использование кейс-метода в образовательном процессе [Текст] / О.А. Иванова, О.М. Дементьева, Н.В. Цегельная // Школа и производство. — 2011. — № 8. — С. 3–8.
31. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
32. Ильин Е.П. Сущность и структура мотива // Психол. журн. – 1995. – № 2. – С. 27-41.
33. Киричук О.І. Виховання в учнів інтересу до навчання. – К.: Знання, 1986. – 48 с.

34. Кичатинов Л.П. Формирование мотивов деятельности школьников: Учеб. пособие. – Иркутск, 1989. – 189 с.
35. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельность / Отв. ред. А.А.Бодалев. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
36. Коваленко, О.В. Содержательные потребностно-мотивационные теории [Текст] / О.В. Коваленко [Электронный ресурс]. — URL: http://www.uverenniy.ru/soderjateleni_e-potrebnostno-motivacionnie-teorii.html (дата обращения: 09.12.20).
37. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
38. Кулюткин Ю.Н. Смысл учебной деятельности для личности // Вечерняя сред. шк. – 1991. – № 3. – С. 25-29.
39. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность // Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. – М., 1983. – Т. II – С. 94-231.
40. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 т./ А.Н. Леонтьев - М.: Педагогика. - Т. 2. – 1983. - 320 с.
41. Леонтьев А.Н. Психологические вопросы сознательности учения // Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. – М., 1983. – Т. I. – С. 364-381.
42. Леонтьев В.Г. Психологические механизмы мотивации учебной деятельности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Новосиб. гос. пед. ин-т. – Тбилиси, 1989. – 48 с.
43. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 443 с.
44. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
45. Маркова А.К. Психологические вопросы формирования учебной деятельности школьников // Формирование умения и навыков учебного труда в процессе обучения школьников. – М., 1968. – С. 40-46.

- 46.Маркова А.К. Учебно-познавательные мотивы и пути их исследования // Формирование учебной деятельности школьников. – М., 1982. – С. 163-169.
- 47.Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
- 48.Маркова А.К., Павлюк О.И. Некоторые особенности мотивирующего влияния эмоций на учебную деятельность школьников в условиях разной ее сформированности // Исследования мотивационной сферы личности: Межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск, 1984. – С. 20-30.
- 49.Маслоу А. Мотивация и личность./ А. Маслоу – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
- 50.Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе [Текст] / М.И. Махмутова. — М.: Просвещение, 1977. — 240 с.
- 51.Методические рекомендации по мотивации деятельности студентов [Текст] / Сост. С.Н. Рыжиков и др. — Лебедянь, 2013. — С. 10–15.
- 52.Моргун В.Ф. Психологические условия воспитания познавательного интереса к учебному предмету: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1976. – 24 с.
- 53.Моргун В.Ф. Типология мотивов учебной деятельности // Исследование мотивационной сферы личности: Межвуз. сб. научных тр. – Новосибирск, 1984. – С. 47-53.
- 54.Москвичов С.Г. До питання про методологію дослідження проблеми мотивації // Філософ. і соціол. думка. – 1991. – № 4. – С. 35-49.
- 55.Музыка О.О. Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психол. ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2001. – 16 с.
- 56.Немов Р.С. Психология: Учебн. для студ. вузов: В 3 кн. – 3-е изд. – Кн. 1. Общие основы психологии. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
- 57.Низамов Р.А. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов. – Казань, 1975. – 302 с.

- 58.Никитенко З.Н. Организация деятельности учащихся 4-7 классов для повышения мотивации учения // Иностр. яз. в шк. – 1987. – № 3. – С. 13-18.
- 59.Оспанова, Ж.Е. Мотивация подростков к познавательной деятельности в образовательном процессе школы [Текст] / Ж.Е. Оспанова // Евразийский научный журнал. — 2015. — № 11. — С. 264–265.
- 60.Педагогический энциклопедический словарь / Под ред. Б.М. Бим-бад. –М., 2003. – 528 с.
- 61.Походенко С.В. Психологічні особливості мотивації лідерства у підлітків: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психол. ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 1998. – 20 с.
- 62.Проколієнко Л.М., Балл Г.О. Проблема співвідношення навчання, виховання і психічного розвитку в науковій спадщині Г.С.Костюка // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К., 1985. – Вип. 25. – С. 36-47.
- 63.Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 656 с.
- 64.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии./ С.Л. Рубинштейн – М.: Учпед-гиз. - 1946. – 704 с.
- 65.Рубцов В.В. Психологические основы совместной учебной деятельности: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – М., 1986. – 27 с.
- 66.Савчин М.В. Відповідальність: Смісловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 10-18.
- 67.Савчин М.В. Динаміка мотивації відповідальної поведінки особистості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 39-48.
- 68.Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. В 2-х т. Т. 2 [Текст] / Г.К. Селевко. — М.: Народное образование, 2006. — 401 с.
- 69.Сидоренко Е.В. Мотивационный тренинг. – СПб.: Речь, 2000. – 234 с.
- 70.Сухомилинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – М., 1978. – 287 с.

71. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. Ч. 2 // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 т. К., 1976. – Т. 2. – С. 419-654.
72. Сухомлинський В.О. Формування виховного впливу колективу на особистість // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 т. К., 1976. – Т. 1. – С. 448-587.
73. Сухомлинський В.О. Шкільний колектив. Принципи його виховання // Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 1. К., “Рад. Школа”, 1976. – С. 403-447.
74. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся. – М.: Знание, 1983. – 96 с.
75. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования./ Д.Н. Узнадзе – М.: Наука. – 1966. –С. 404-407.
76. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – 490 с.
77. Формирование интереса к учению у школьников / Под ред. А.К.Марковой. – М.: Педагогика, 1986. – 191 с.
78. Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. В.Я.Ляудис. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 240 с.
79. Харламов И.Ф. Как активизировать учение школьников. Дидактические очерки. – Минск: Нар. асвета, 1975. – 206 с.
80. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность./ Х. Хекхаузен – 2-е изд. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
81. Хмель Н.Д. Психологические условия интериоризации целей в учебной деятельности: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Одесса, 1994. – 120 с.
82. Чебыкин А.Я. Об эмоциях, детерминирующих познавательную активность // Психологический журнал. – 1989. – Том 10. – № 4. – С. 135-141.
83. Чувакова О.К. К проблеме формирования действенности учебно-познавательных мотивов у школьников // Исследование мотивационной сферы личности: Межвузовский сборник научных трудов. – Новосибирск, 1984. – С. 131-141.

84. Шляпникова, О.А. Мотивация образовательной деятельности: учебное пособие [Текст] / О.А. Шляпникова. — Ярославль: ЯрГУ, 2014. — 124 с.
85. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1979. — 160 с.
86. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. — М.: Педагогика, 1988. — 208 с.
87. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. — М.: Педагогика, 1971. — 351 с.
88. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. — М.: Сентябрь, 1996. — 96 с.
89. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. — М.: Просвещение, 1969. — 317 с.
90. Atkinson J.W., Birch D. Introduction to Motivation. — New York; Cincinnati; Toronto; London; Melbourne, 1978. — 412 p.
91. Deci E.L. The Psychology of Self-Determination. — Massachusetts; Toronto: Lexington Books, D.C. Health and Company Lexington. 1980. — 242 p.
92. Deci E.L. Why we do what we do? — N.Y.: A Grosset; Putnam Book, 1995. — 269 p.
93. Madsen K.B. Modern Theories of Motivation. — Copenhagen: Verl. Psychol., 1959. — 345 p.
94. McClelland D.C. What is the effect of achievement motivation training in the schools? // Teachers College Record. — 1972. — V. 74 (2). — P. 129-145.

Методика диагностики структуры учебной мотивации школьника.**(М.В.Матюхина)****Инструкция к тесту**

Оцени, насколько значимы для тебя причины, по которым ты учишься в школе. Для этого обведи кружком нужный балл:

- 0 баллов – почти не имеет значения;
- 1 балл – частично значимо;
- 2 балла – заметно значимо;
- 3 балла – очень значимо.

Тестовый материал

- 1-**Чтобы я хорошо учил предмет, мне должен нравиться учитель.
- 2-**Мне очень нравится учиться, расширять свои знания о мире.
- 3-**Общаться с друзьями, с компанией в школе гораздо интереснее, чем сидеть на уроках, учиться.
- 4-**Для меня совсем немаловажно получить хорошую оценку.
- 5-**Все, что я делаю, я делаю хорошо – это моя позиция.
- 6-**Знания помогают развить ум, сообразительность, смекалку.
- 7-**Если ты школьник, то обязан учиться хорошо.
- 8-**Если на уроке царит обстановка недоброжелательности, излишней строгости, у меня пропадает всякое желание учиться.
- 9-**Я испытываю интерес только к отдельным предметам.
- 10-**Считаю, что успех в учебе – немаловажная основа для уважения и признания среди одноклассников.
- 11-**Приходится учиться, чтобы избежать надоевших нравоучений и разносов со стороны родителей и учителей.
- 12-**Я испытываю чувство удовлетворения, подъема, когда сам решу трудную задачу, хорошо выучу правило и т. д.
- 13-**Хочу знать как можно больше, чтобы стать интересным, культурным человеком.

14-Хорошо учиться, не пропускать уроки – моя гражданская обязанность на данном этапе моей жизни.

15-На уроке не люблю болтать и отвлекаться, потому что для меня очень важно понять объяснение учителя, правильно ответить на его вопросы.

16-Мне очень нравится, если на уроке организуют совместную с ребятами работу (в паре, бригаде, команде).

17-Я очень чувствителен к похвале учителя, родителей за мои школьные успехи.

18-Учусь хорошо, так как всегда стремлюсь быть в числе лучших.

19-Я много читаю книг, кроме учебников (по истории, спорту, природе и т. д.).

20-Учеба в моем возрасте – самое главное дело.

21. В школе весело, интереснее, чем дома, во дворе.

Ключ к тесту Мотивы	Номера ответов
Познавательные	2 9 15
Коммуникативные	3 10 16
Эмоциональные	1 8 21
Позиция школьника	7 14 20
Достижения	5 12 18
Внешние (поощрения, наказания)	4 11 17

Для изучения учебной мотивации воспитанников использовалась методика «Диагностика структуры учебной мотивации школьника» М.В. Матюхиной. Методика предназначена для диагностики учебной мотивации, определение дополнительных мотивов учения.

Познавательные мотивы. Они связаны с содержанием учебной деятельности и процессом ее выполнения. Воспитанник стремится овладеть новыми знаниями, учебными навыками, умеет выделить занимательные факты, явления, проявляет интерес к существенным свойствам явлений, к

закономерностям в учебном материале, теоретическим принципам, ключевым идеям.

Коммуникативные. Позиционные мотивы, состоящие в стремлении занять определенную позицию, место в отношениях с окружающими, получить их одобрение, заслужить у них авторитет.

Эмоциональные. Этот вид мотивации заключается в стремлении получать знания, чтобы быть полезным обществу, желании выполнить свой долг, понимании необходимости учиться, высоком чувстве ответственности. Воспитанник осознает социальную необходимость.

Позиция школьника. Воспитанник ориентирован на усвоение способов добывания знаний: интересы к приемам самостоятельного приобретения знаний, к методам научного познания, к способам саморегуляции учебной работы, рациональной организации своего учебного труда.

Мотив достижения. Воспитанник, мотивированный на достижение успеха, обычно ставит перед собой некоторую позитивную цель, активно включается в ее реализацию, выбирает средства, направленные на достижение этой цели.

Внешние (поощрения, наказания) мотивы проявляются тогда, когда деятельность осуществляется в силу долга, обязанности, ради достижения определенного положения среди сверстников, из-за давления окружающих. Воспитанник выполняет задание, чтобы получить хорошую отметку, показать товарищам свое умение решать задания, добиться похвалы взрослого.

Методика изучения отношения к учебным предметам

Г.Н. Казанцевой

Раздел I. Назови из всех изучаемых в школе предметов твои самые

А. Любимые

Б. Нелюбимые

Раздел II. Подчеркни причины, характеризующие твое отношение к предмету. Допиши недостающие.

Люблю предмет потому, что:	Не люблю предмет потому, что:
1. Данный предмет интересен	1. Данный предмет не интересен
2. Нравится, как преподает учитель	2. Не нравится, как преподает учитель
3. Предмет нужно знать всем	3. Предмет не нужно знать всем
4. Предмет нужен для будущей работы	4. Предмет не нужен для будущей работы
5. Предмет легко усваивается	5. Предмет трудно усваивается
6. Предмет заставляет думать	6. Предмет не заставляет думать
7. Предмет считается выгодным	7. Предмет не считается выгодным
8. Требуется наблюдательности, сообразительности	8. Не требует наблюдательности, сообразительности
9. Предмет требует терпения	9. Предмет не требует терпения
10. Предмет интересный	10. Предмет не интересный
11. Товарищи интересуются этим предметом	11. Товарищи не интересуются этим предметом
12. Интересны отдельные факты	12. Интересны только отдельные факты
13. Родители считают этот предмет важным	13. Родители не считают этот предмет важным
14. Хорошие отношения с	14. Плохие отношения с учителем
	15. Учитель редко хвалит

учителем	16. Учитель неинтересно
15. Учитель часто хвалит	объясняет
16. Учитель интересно	17. Не получаю удовольствия при
объясняет	его изучении
17. Получаю удовольствие	18. Знания по предмету не играют
при его изучении	существенной роли при поступлении в
18. Знания по предмету	институт
необходимы для поступления в	19. Предмет не способствует
институт	развитию общей культуры
19. Предмет помогает	20. Предмет не влияет на
развивать общую культуру	изменение знаний об окружающем мире
20. Предмет влияет на	21. Просто неинтересно
изменение знаний об окружающем	
мире	
21. Просто интересно	

Раздел III. Почему ты вообще учишься? Подчеркни наиболее соответствующий этому вопросу ответ или допиши недостающий.

1. Это мой долг.
2. Хочу стать грамотным.
3. Хочу быть полезным гражданином.
4. Не хочу подводить свой класс.
5. Хочу быть умным и эрудированным.
6. Хочу добиться полных и глубоких знаний.
7. Хочу научиться самостоятельно работать.
8. Все учатся и я тоже.
9. Родители заставляют.
10. Нравится получать хорошие оценки.
11. Чтоб похвалил учитель.
12. Чтобы товарищи со мной дружили.
13. Для расширения умственного кругозора.

14. Классный руководитель заставляет.

15. Хочу учиться.

Обработка результатов

Первый раздел составлен с целью выявления предпочитаемых учебных предметов, второй — причин предпочтительного отношения к ним, третий — для выяснения того, почему ученик вообще учится, какие мотивы преобладают (мировоззренческие, общественные, практически значимые, личностные и др.), на основе чего делается соответствующий вывод о ведущих мотивах, лежащих в основе положительного или отрицательного отношения к отдельным предметам и к учению в целом.

Методика

«Направленность на приобретение знаний»

(Е.П. Ильин., Н.А. Курдюкова)

Описание: Методика, предложенная Е. П. Ильиным и Н. А. Курдюковой, изучает направленность на приобретение знаний. Направленность на приобретение знаний представляет собой стремление рассматривать полученные знания в качестве главных результатов учебной деятельности.

Инструкция: Дается ряд утверждений-вопросов с парными ответами. Из двух ответов нужно выбрать один и рядом с позицией вопроса написать букву ("а" или "б"), соответствующую выбранному ответу.

Тестовое задание:

1. Получив плохую отметку, ты, придя домой:
 - а) сразу садишься за уроки, повторяя и то, что плохо ответил;
 - б) садишься смотреть телевизор или играть на компьютере, думая, что урок по этому предмету будет еще через день.
2. После получения хорошей отметки ты:
 - а) продолжаешь добросовестно готовиться к следующему уроку;
 - б) не готовишься тщательно, так как знаешь, что все равно не спросят.
3. Бывает ли, что ты остаешься недоволен ответом, а не отметкой:
 - а) да;
 - б) нет.
4. Что для тебя учеба:
 - а) познание нового;
 - б) обременительное занятие.
5. Зависят ли твои отметки от тщательности подготовки к уроку:
 - а) да;
 - б) нет.

6. Анализируешь ли ты после получения низкой отметки, что ты сделал неправильно:

- а) да;
- б) нет.

7. Зависит ли твое желание готовить домашнее задание от того, выставляют ли за него отметки:

- а) да;
- б) нет.

8. Легко ли ты втягиваешься в учебу после каникул:

- а) да;
- б) нет.

9. Жалеешь ли ты, что не бывает уроков из-за болезни учителя:

- а) да;
- б) нет.

10. Когда ты, перейдя в следующий класс, получаешь новые учебники, тебя интересует, о чем в них идет речь:

- а) да;
- б) нет.

11. Что, по-твоему, лучше — учиться или болеть:

- а) учиться;
- б) болеть.

12. Что для тебя важнее — отметки или знания:

- а) отметки;
- б) знания.

Обработка результатов: За каждый ответ в соответствии с ключом начисляется 1 балл.

Ключ: О мотивации на приобретение знаний свидетельствуют ответы а на вопросы 1-6, 8-11 и ответы б на вопросы 7 и 12.

Интерпретация полученных результатов: Сумма баллов (от 0 до 12) свидетельствует о степени выраженности мотивации на приобретение знаний.